

WIESŁAW WRÓBEL

ORCID: 0000-0002-4673-5761

TOWARZYSTWO OTWIERANIA I UTRZYMYWANIA BIBLIOTEK PUBLICZNYCH W BIAŁYMSTOKU (1907–1915)

DOI: 10.15290/sp.2019.27.06

Abstrakt. Odnalezienie nieznanych materiałów archiwalnych dotyczących założenia Towarzystwa Otwierania i Utrzymywania Bibliotek Publicznych w Białymstoku z 1907 r. oraz jego funkcjonowania, a także drukowanej wersji statutu tego Towarzystwa, pozwoliło na ponowne przyjrzenie się zagadnieniu początków bibliotekarstwa publicznego w Białymstoku. Artykuł ten stanowi próbę bardziej szczegółowej rekonstrukcji okoliczności powstania Towarzystwa i jego funkcjonowania przed 1915 r. na podstawie nowych źródeł historycznych.

Słowa kluczowe: historia bibliotek w Polsce, organizacje społeczne w Rosji po 1905 r., Towarzystwo Otwierania i Utrzymywania Bibliotek Publicznych w Białymstoku

Abstract. Finding unknown archival materials referring to the foundation of the Society for Opening and Maintaining Public Libraries in Białystok of 1907 as well as its functioning, and also the printed version of the status of the Society, allowed us to review the issue of the origins of public libraries in Białystok. The article is an attempt at a more specific reconstruction of the circumstances of the Society's foundation and its functioning before 1915 on the basis of new historical sources.

Key words: history of libraries in Poland, community organizations in Russia after 1905, Society for Opening and Maintaining Public Libraries in Białystok

Chociaż śledzenie dziejów miejscowych bibliotek – w mniej lub bardziej precyzyjny sposób – możemy zacząć już od badań dotyczących XVI i XVII w., to dzieje bibliotekarstwa publicznego w Białymstoku datuje się dopiero od początków XX w. Pierwszą publiczną bibliotekę założyło, prowadziło i utrzymywało Towarzystwo Otwierania i Utrzymywania Bibliotek Publicznych w Białymstoku, które zainaugurowało swoją działalność pod koniec 1907 r. W lokalnej historiografii nie brakuje opracowań poświęconych dziejom białostockich bibliotek, ze szczególnym uwzględnieniem historii biblioteki publicznej i wspomnianego Towarzystwa. Jednak w tym

przypadku badacze zagadnienia bazowali wyłącznie na garści wtórnych źródeł historycznych¹. W rekonstrukcji dziejów Towarzystwa dawało się więc odczuć istotny brak źródeł archiwalnych, bezpośrednio odnoszących się do powstania i funkcjonowania tej organizacji oraz prowadzonej przez nią biblioteki.

Jakiś czas temu w zbiorach Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie udało się odnaleźć i sprowadzić w formie kserokopii drukowany statut, którego treść rzuciła nowe światło na prawne podstawy funkcjonowania i wewnętrzną strukturę Towarzystwa². Jeszcze więcej informacji dała kwerenda w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Grodnie, gdzie odkryto dokumentację aktową związaną z powstaniem Towarzystwa i jego wczesną działalnością, zawarte w poszycie zatytułowanym „O założeniu Białostockiego Towarzystwa Otwierania i Utrzymywania Bibliotek Publicznych”, posiadającym zakres chronologiczny od 27 listopada 1907 do 6 września 1913 r.³ Archiwalia pozwoliły rozszerzyć wiedzę na temat początków bibliotekarstwa publicznego w Białymstoku i doprecyzować najwcześniejsze jego dzieje. Chociaż nowe materiały pozwalają uzupełnić badania nad dziejami białostockiego bibliotekarstwa, autor ma świadomość, że wiele wątków wciąż wymaga wyjaśnień, możliwych jedynie w oparciu o dalsze poszukiwania archiwalne.

-
- 1 Głównie informacje opisowe z 1913 r. w: *Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 год*, Białystok 1913 oraz notatki prasowe z lat 1912–1915, publikowane na łamach miejscowej „Gazety Białostockiej”. Patrz też: H. Mościcki, *Białystok. Zarys historyczny z 22 ilustracjami*, Białystok 1933, s. 186. Autor tylko krótko wspomniał o Towarzystwie Otwierania i Utrzymywania Bibliotek, odnotowując precyzyjną datę jego legalizacji 8 grudnia 1907 r. O okolicznościach powstania nie wspominają także opracowania omawiające dzieje białostockich bibliotek: Z. Sokół, *Miejska Biblioteka Publiczna w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka” 10 VII 1964, nr 163, s. 4; *eadem*, *Dzieje bibliotek w Białymstoku (od XVIII do 1939 r.)*, Białystok 1999, s. 39–40; T. Kruszewska, *Biblioteka Publiczna w Białymstoku przed odzyskaniem niepodległości w 1919 r.*, „Bibliotekarz Podlaski”, 6, 2003, s. 64–84.
 - 2 Kopia tego egzemplarza o sygn. 39802 przechowywana jest w Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku i w formie elektronicznej została udostępniona na platformie Podlaskiej Biblioteki Cyfrowej: <http://pbc.biaman.pl/publication/18540> [dostęp: 11 I 2019].
 - 3 Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Grodnie (dalej: NAHB), f. 103, op. 1, d. 106, k. 1–56. Wszystkie daty przed 1915 r. w niniejszym opracowaniu są podawane według starego stylu.

1. Stan białostockiego bibliotekarstwa przed 1907 r.

Trudno jest mówić o stanie białostockiego bibliotekarstwa przed 1907 r., gdyż w mieście przez cały XIX w. brakowało biblioteki zgodnej z powszechnie przyjętą jej definicją, tj. instytucji zajmującej się gromadzeniem i przechowywaniem zbiorów oraz ich udostępnianiem ogółowi społeczeństwa⁴. Do początku XX w. w mieście dominowały zarówno zbiory prywatne oraz instytucjonalne, jak i księgozbiory udostępniane przez przedsiębiorstwa zajmujące się handlem książką.

Biblioteki prywatne gromadzone były już przez rodzinę Wiesiołowskich, właścicieli dóbr białostockich w XVI–XVII w. Znany jest egzemplarz kalendarza Stradiusa, zawierający odręczne notatki o charakterze pamiętnikarskim Piotra Wiesiołowskiego (młodszeo, zm. 1621)⁵. Oczywiście największy miejscowy księgozbiór w okresie przedrozbiorowym, liczący ponad 1000 woluminów, zgromadził hetman wielki koronny Jan Klemens Branicki. Po 1771 r. bibliotekę przejęła i rozwijała wdowa po nim, Izabela z Poniatowskich⁶, ale po jej śmierci w 1808 r. zbiory uległy rozproszeniu. W XIX w. biblioteki prywatne znajdowały się przede wszystkim w rękach zamożnych mieszczan oraz urzędników administracji państwowej, chociaż na ten temat wiemy bardzo niewiele, a zagadnienie to wymaga jeszcze szczegółowych badań źródłowych oraz proveniencyjnych.

Istotną rolę w życiu kulturalno-oświatowym miasta w XIX w. odgrywały księgozbiory instytucjonalne. Do największych wypada zaliczyć biblioteki: Zgromadzenia Księży Misjonarzy, którzy przy białostockiej parafii w latach 1820–1843 prowadzili Seminarium Duchowne⁷, Gimnazjum Białostockiego, powstałego w 1802 r. z przekształcenia istniejącej od 1777 r. szkoły pod-

⁴ *Biblioteka publiczna*, [w:] *Podręczny słownik bibliotekarza*, oprac. G. Czapnik, Z. Gruszka, Warszawa 2011, s. 40.

⁵ Zakład Narodowy im. Ossolińskich, rps 1793, k. 555, 639, 696, 807, 1059, gdzie zapiski własnoręczne Piotra Wiesiołowskiego na drukowanym kalendarzu Stradiusa. Por.: P. Wiesiołowski, *Zapiski Litwina, sługi i wychowańca Zygmunta Augusta*, „Biblioteka Ossolińskich”, Poczet nowy, 9, 1868, s. 274–280.

⁶ M. Krajewska, *Biblioteka Izabeli i Jana Klemensa Branickich w Białymstoku*, „Studia Teologiczne”, 7, 1989, s. 201–224; M. Jurkowska, *Biblioteka Izabeli z Poniatowskich Branickiej (1772–1808) w Białymstoku*, „Bibliotekarz Podlaski”, 28, 2014, s. 58–74.

⁷ M. Olszewski, *Inwentarz biblioteki Księży Misjonarzy św. Wincentego a Paulo w Białymstoku z 1820 roku*, „Studia Teologiczne”, 7, 1989, s. 137–200; T. Krahel, *Seminarium Duchowne w Białymstoku (1820–1843)*, [w:] *Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim*, red. W. Śleszyński, Białystok 2007, s. 33–37.

wydziałowej KEN, a następnie zamienionego w 1864 r. w Szkołę Realną w Białymstoku⁸, czy Instytutu Panien Szlacheckich, od 1896 r. noszącego imię cara Mikołaja I. Gromadzeniem i udostępnianiem książek na potrzeby własne zajmowały się także inne państwowe i prywatne placówki szkolne, których szczególnie dużo powstało na przełomie XIX i XX w., m.in. Mikołajewsko-Aleksandrowskie Gimnazjum Żeńskie, Białostocka Szkoła Handlowa, Prywatne Gimnazjum Piotra Aleksandrowa, Prywatne Gimnazjum Żeńskie Aleksandry Szczegłowej, Żeńskie Gimnazjum Żydowskie Zinajdy Chwoles i wiele innych. Nie ma wątpliwości, że każda z tych instytucji posiadała swoje księgozbiory, trudno jednak bez dalszych badań archiwalnych powiedzieć coś więcej o ich liczebności czy polityce gromadzenia.

Duże znaczenie w rozwoju miejscowego czytelnictwa oraz gromadzeniu i udostępnianiu zbiorów miały różne organizacje i stowarzyszenia, w tym Białostockie Towarzystwo Medyczne (ustanowiono tu posadę bibliotekarza, zajmowaną przez aptekarza Marka Frausztetera), Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Urzędników (stanowisko bibliotekarza piastował w 1913 r. Wolf Kochn) czy Towarzystwo Miłośników Sztuki Dramatycznej „Muza” (na jego potrzeby Franciszek Gliński, późniejszy dyrektor Miejskiej Biblioteki Publicznej, oddał swój prywatny księgozbiór, który został rozproszony po likwidacji towarzystwa przez władze gubernialne)⁹.

Pierwsza biblioteka publicznie udostępniająca swoje zbiory powstała w Białymstoku w 1804 r., w okresie zaboru pruskiego. Po 1795 r., a zwłaszcza po 1802 r., miasto mocno skorzystało na ulokowaniu w nim władz administracyjnych i sądowniczych departamentu białostockiego prowincji Prusy Nowowschodnie. Rozwijał się handel i rzemiosło, nastąpiło znaczne ożywienie w budownictwie, prowadzono liczne prace urbanistyczno-regulacyjne, w mieście pojawiły się nowe grupy społeczne, w tym przede wszystkim ponad 200 nowych urzędników pruskiego pochodzenia¹⁰. Zapewne to właśnie na ich potrzeby profesor wspomnianego Gimnazjum Białostockiego, Fryderyk Wachtler, uruchomił w 1804 r. „Bibliotekę i Czytelnię Publiczną”, w której „książki w dużym wyborze wypożyczane były odpłatnie codziennie”. Jeszcze w tym samym roku Wachtler sprzedał bibliotekę spółce dwóch urzęd-

⁸ J. Trynkowski, *Gimnazjum. Z dziejów Gimnazjum Białostockiego (1777) 1802–1915*, Białystok 2002.

⁹ *Справочный календарь 1913...*, s. 153, 187; *Biblioteka miejska*, „Dziennik Białostocki” 27 VII 1919, nr 92, s. 4; H. Mościcki, *op. cit.*, s. 185–186.

¹⁰ A. Małek, *Mieszkańcy Białegostoku pod zaborem pruskim*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, 10, 1996, s. 55–62.

ników Kamery Wojny i Domen, Gebhardta¹¹ i Ehrhardta. W lipcu 1804 r. uruchomili ją ponownie w domu przy ul. Wasilkowskiej nr miejski 23, należącym do Lejby Esry, który prowadził tu wyszynk alkoholi¹² (zapewne tam też założył ją Wachtler). Działała codziennie w godzinach 10–15 i 18–20, a w niedziele i święta w godzinach 13–15. Nie mamy żadnych danych o jej księgozbiorze i sposobach działania, ani też o losach po 1807 r.¹³ Wydaje się, że firma Gebhardta i Ehrhardta miała raczej postać firmy handlującej książkami i czerpiącej równolegle zyski z ich wypożyczeń, tym niemniej Wachtlerowi i jego następcom wypada przyznać pierwszeństwo w miejscowym bibliotekarstwie publicznym. Jednak na właściwą bibliotekę publiczną należało poczekać aż do początków XX w.

Do czasu powołania Towarzystwa Otwierania i Utrzymywania Bibliotek w Białymstoku i uruchomienia pierwszej biblioteki publicznej (czytelni i wypożyczalni), lukę w dostępie do książek dla ogółu społeczności zapełniali tu tejsi księgarze, prowadzący oprócz sprzedaży książek także *quasi* biblioteki, których podstawą funkcjonowania było odpłatne wypożyczenie i udostępnianie na miejscu do czytania posiadanych woluminów. Księgarnie w Białymstoku istniały zapewne już w pierwszej połowie XIX w. O bliżej nieznanym punkcie handlu książką przy ul. Wasilkowskiej (ul. Sienkiewicza) czytamy we wspomnieniach Edwarda Chłopickiego, który miasto odwiedził przed 1863 r.¹⁴ Pierwszą księgarnią, znaną z imienia i nazwiska jej właściciela, była firma założona w 1864 r. staraniem Eliasza Tykocińskiego¹⁵, prowadząca sprzedaż książek religijnych i dewocjonaliów żydowskich, nie wiadomo jednak, czy służyła też jako czytelnia i wypożyczalnia. Podwójną rolę księgarni i biblioteki spełniała na pewno założona w 1876 r. księgarnia Józefa vel Jankiela Kagana, syna Pejsacha¹⁶. W 1897 r. przedsiębiorstwo to funkcjonowało

¹¹ W 1798 r. pracownik Głównej Kasy Krajowej na stanowisku kontrolera, w 1799 r. główny rendant (A. Małek, *Kamera Wojny i Domen Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich 1796–1807. Monografia zespołu archiwalnego*, Warszawa 2007, s. 142, 146, 147; *Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1799–1853*, oprac. W. Wróbel, W. Szwed, Białystok 2016, spis 1799, nr 647). Przed 1807 r. został właścicielem posesji przy ul. Warszawskiej nr 425, gdzie zbudował murowany dom – dziś ul. Warszawska 36 (tamże, spis 1825 B, nr 29).

¹² *Spisy mieszkańców Białegostoku...*, spis 1799, nr 35; tamże, spis 1810, nr 23.

¹³ Z. Sokół, *Dzieje bibliotek...*, s. 27–28.

¹⁴ E. Chłopicki, *Notatki z różnoczasowych podróży po kraju*, Warszawa 1863, s. 111.

¹⁵ Według danych zawartych we wpisie do Rejestru Handlowego: „Dziennik Urzędowy Województwa Białostockiego” 1 IX 1921, nr 9, s. 7, poz. 906.

¹⁶ Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: APB), Inspekcja Podatkowa Miasta Białegostoku i Powiatu (dalej: IPMBiP), sygn. 11, nr 127. Warto odnotować, że według wpisu

przy ul. Mikołajewskiej, w domu należącym do spadkobierców Lejby Pryłukiera (po 1919 r. ul. Sienkiewicza 4). Oferta handlowa J. Kagana skierowana była głównie do ludności niemieckojęzycznej, stanowiącej pewien odsetek mieszkańców miasta¹⁷. W 1897 r. firma Kagana wymieniana była zarówno wśród magazynów książek, jak i punktów umożliwiających lekturę na miejscu lub wypożyczenie do domu. W 1913 r. Kagan reklamował swe przedsiębiorstwo, jako „magazyn książek i biblioteka do czytania”¹⁸. Również założona w 1882 r. przez Łazara Lipszyca¹⁹ księgarnia, w 1897 r. wymieniana była w gronie siedmiu ówczesnych magazynów i wypożyczalni książek. Jej siedziba mieściła się w domu Zabłudowskiego przy ul. Tykockiej, a po 1919 r. przy ul. Lipowej nr 1. Przedsiębiorstwo Lipszyca ukierunkowane było na sprzedaż literatury żydowskiej, chociaż reklama z 1897 r. informowała zainteresowanych o możliwości nabycia książek niemiecko- i rosyjskojęzycznych ze wszystkich dziedzin nauk²⁰. Kolejną księgarnią była firma otwarta przez Mowszę vel Moszkę Glika, syna Pejsacha, w 1886 r. przy ul. Szpitalnej²¹, tu jednak nie mamy pewności względem jej bibliotecznych funkcji. Podobna sytuacja dotyczy księgarni K. Kapłana, odnotowanej w 1897 r.²² W 1893 r. w kamienicy przy ul. Mikołajewskiej (po 1919 r. ul. Sienkiewicza 5) zainstalowała się nowa księgarnia, której właścicielem był Abel Kaufman, mieszkający po 1919 r. przy ul. Fabrycznej 35²³. W 1913 r. reklamował posiadane „najlepsze podręczniki do nauki buchalterii i adwokatury”, a także szeroki wybór podręczników do nauki języków polskiego, łacińskiego, niemieckiego, francuskiego, angielskiego i innych²⁴. Wiadomo skądinąd, że Kaufman także prowadził wypożyczalnię posiadanych w sprzedaży publikacji. Świadczą o tym unikatowe katalogi książek i czasopism dostępnych do czytania przy jego

do Rejestru Handlowego, firma Jankiela Kagana została założona już w 1871 r. („Dziennik Urzędowy Województwa Białostockiego” 1 IX 1921, nr 9, s. 6, poz. 882), jednakże w 1926 r. obchodzono jej 50-lecie, dlatego też 1876 r. przyjęto jako najbliższy prawdzie.

¹⁷ Z. Sokół, *Dzieje bibliotek...*, s. 37.

¹⁸ *Справочный календарь 1913...*, s. XXII.

¹⁹ Według danych zawartych we wpisie do Rejestru Handlowego: „Dziennik Urzędowy Województwa Białostockiego” 1 IX 1921, nr 9, s. 7, poz. 901.

²⁰ M. Miłakowski, *Очеркъ Белостока въ историческомъ, этнографическом и бытовомъ отношеніяхъ съ приложеніями*, Kijów 1897, s. 143.

²¹ Według danych zawartych we wpisie do Rejestru Handlowego: *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 25 VI 1921, nr 139, s. 3.

²² M. Miłakowski, *op. cit.*, s. 103.

²³ Według danych zawartych we wpisie do Rejestru Handlowego: *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 24 VI 1921, nr 128, s. 3.

²⁴ *Справочный календарь 1913...*, s. XXIV (część końcowa).

magazynie książek, wydane w 1895 i 1900 r. w języku rosyjskim²⁵, co wskazuje, że działalność związana z udostępnianiem publikacji na zewnątrz była jednym z ważniejszych przejawów aktywności zawodowej Kaufmana.

Na tym tle wyróżniała się księgarnia Mojsieja Miłakowskiego. Została założona w pierwszych miesiącach 1896 r., o czym donosił Franciszek Gliński w korespondencji do petersburskiego tygodnika „Kraj”: „posiedliśmy księgarnię polską wraz z czytelnią, założoną przez p. Miłakowskiego. Poparcie nowej instytucji ze strony mieszkańców dowodzi najlepiej o jej użyteczności”²⁶. Wiadomo, że Miłakowski posiadał firmę księgarską także w Druskiennikach, o czym świadczą wydane przez niego pocztówki zaopatrzone w podwójny adres wydawniczy. Miłakowski pracował pod szyldem „Общественная польза” („Społeczna korzyść”). Nawiązywał tym samym do popularnego w kraju wydawnictwa, założonego w Petersburgu w 1860 r. i zajmującego się produkcją książek z różnych zakresów tematycznych, które ze względu na niską cenę i duży nakład przeznaczone były dla ogółu społeczeństwa. Towarzystwo uległo likwidacji w 1895 r., ale książki pod znakiem „Społecznej korzyści” ukazywały się do 1917 r. Firma została zlokalizowana w zbudowanym zaledwie rok wcześniej czteropiętrowym domu Ajzyka Horodyszczka przy Placu Bazarnym (po 1919 r. Rynek Kościuszki 3)²⁷. Działalność Miłakowskiego musiała być bardzo intensywna, o czym świadczy przygotowana przez niego oraz wydana w 1897 r. nakładem „Społecznej korzyści” książka *Очеркъ Белостока въ историческомъ, этнографическом и бытовомъ отношеніяхъ съ приложениями* (druk w Kijowie). Asumpt do powstania tego wydawnictwa dał planowany na sierpień 1897 r. przyjazd do Białegostoku cara Mikołaja II. Wydawnictwo zawiera dużo informacji o Białymstoku, ale samo w sobie ma także formę reklamy księgarni i biblioteki Miłakowskiego. Właściciel w kilku miejscach pisał, że „w bibliotece jest wielki wybór książek do czytania w języku rosyjskim, niemieckim, francuskim i innych; przeniekuje się miesięczniki wychodzące w obu stolicach”. W czytelnii użytkownicy mogli przeczytać do 60 tytułów czasopism w 5 językach. Miłakowski podkreślał też umiarkowaną wysokość cen. W innym miejscu zaznaczał, że w czytelnii znajdują się również wydawnictwa dla dzieci i młodzieży, rekomendowane do nauki przez odpowiednie ministerstwo. Firma działała jeszcze

²⁵ Oba przechowywane w Bibliotece Narodowej Rosji w Petersburgu (dalej: BN Petersburg), sygn. 18.274.6.160 oraz 20.76.5.19(1).

²⁶ *Z prowincji*, „Kraj” 3/15 V 1896, nr 18, s. 20.

²⁷ Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie (dalej: LPAH), f. 544, op. 1, d. 474, k. 21, gdzie odnotowano rok 1895 jako moment budowy kamienicy.

w 1899 r., gdy ukazał się wydrukowany w Moskwie katalog nowych książek dostępnych w sprzedaży u Miłakowskiego²⁸, ale niedługo po tej dacie uległa likwidacji.

Do 1900 r. w Białymstoku powstały jeszcze dwie księgarnie: Izaaka Indyckiego (róg Placu Bazarnego i ul. Osorgińskiej) oraz Leona (Lwa) Treszczańskiego (ul. Nowy Świat)²⁹. Brakuje szczegółów związanych z ich wczesną działalnością, nie wiadomo więc czy w ich przypadku także możemy mówić o prowadzeniu wypożyczalni posiadanych egzemplarzy. Z początkiem nowego stulecia w miejscowym księgarstwie, a także na polu udostępniania książek czytelnikom, uaktywnili się Polacy. W 1902 r. przy ul. Niemieckiej zaczęła działać księgarnia Marii Iniarskiej pod nazwą „Maria”. Na jej temat nie mamy zbyt wielu danych. Z Iniarską związana była Anna Czapska, która przed 1913 r. przejęła „Marię” i poprowadziła ją początkowo pod starym szyldem, z czasem zamienionym na „Księgarnia Anny Czapskiej, sprzedaż książek i materiałów piśmienniczych”. Michał Goławski w swojej książce o szkolnictwie powszechnym w Białymstoku (Białystok 1934), pisząc o księgarniach w okresie władzy rosyjskiej, odnotował: „istniała również przy ul. Kilińskiego 8 założona przez Marię Iniarską księgarnia i wypożyczalnia młodej entuzjastki Anny Czapskiej”³⁰. Rzeczywiście, od 1913 r. firma działała w domu Słonimskich przy ul. Niemieckiej, który zachował się do dziś przy ul. Kilińskiego 8³¹. W zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia znajdują się egzemplarze posiadające pieczętkę *Księgarnia / A. Czapskiej / Białystok / ul. Niemiecka № 8*, co potwierdza słowa Goławskiego o prowadzeniu wypożyczalni książek, która – jak można wnosić z użytego na pieczętce adresu – funkcjonowała także w okresie okupacji niemieckiej w latach 1915–1919.

Do 1915 r. powstały jeszcze księgarnie niejakiego Chodorowskiego, Józefa Konona, Albina Brzostowskiego (pod firmą „Księgarnia św. Kazimierza”) i Jadwigi Klimkiewicz. Część z nich prowadziła wypożyczalnie i czytelnie książek, ale była to już raczej działalność marginalna lub skierowana do konkretnego grona odbiorców. Zwłaszcza, że początek XX w. przyniósł wreszcie poważną inicjatywę, która zakończyła się sukcesem w postaci uruchomienia w 1910/1911 r. pierwszej publicznej biblioteki *sensu stricte*. Zanim jednak do tego doszło, potrzebne były trwające kilka lat starania miejscowego

²⁸ BN Petersburg, sygn. 18.146.3.822.

²⁹ Odnotowane jednak po raz pierwszy dopiero w 1913 r.

³⁰ M. Goławski, *Szkolnictwo Powszechne w Białymstoku*, Białystok 1934, s. 50.

³¹ W. Wróbel, *Kilińskiego. Historia jednej ulicy*, Białystok 2016, s. 71–91.

środowiska inteligenckiego wywodzącego się z różnych grup społecznych, ale zjednoczonego w jednym, wspólnym celu.

2. Powstanie Towarzystwa Otwierania i Utrzymywania Bibliotek Publicznych w Białymstoku

21 listopada 1907 r. do gubernatora grodzieńskiego trafiło podanie o rejestrację Towarzystwa Otwierania i Utrzymywania Bibliotek Publicznych w Białymstoku (*Общество по открытию и содержанию в г. Белостоке общественных библиотек*), zatwierdzenie statutu organizacji oraz odpowiednią publikację w „Wiadomościach Gubernialnych Grodzieńskich”. Z pisma nie wynika, kto i kiedy wyszedł z inicjatywą powołania Towarzystwa, nie dowiadujemy się też niczego na temat okoliczności pierwszego zebrania organizacyjnego oraz prac nad statutem, stanowiącym warunek *sine qua non* wydania urzędowego pozwolenia na działalność.

Równie trudno powiedzieć czy i jak długo kształtowała się potrzeba otwarcia biblioteki publicznej w Białymstoku. Wydaje się jednak, że jej pojawienie się na początku XX w. musiał poprzedzić jakiś okres formowania się postulatu budowy powszechnej księżnicy. Tym bardziej, że białostocka inicjatywa wpisała się bezpośrednio w szerszy kontekst przemian społeczno-ustrojowych wywołanych rewolucją w 1905 r. i była konsekwencją uchwalonej rok później konstytucji Rosji i następującej po niej ustawy o stowarzyszeniach, która znacznie ułatwiała różnego typu działalność społeczno-kulturalną³². Od 1906 r. możemy obserwować akcję powoływania bibliotek publicznych na terenie zaboru rosyjskiego, która stała się niemal powszechnie występującą praktyką. Przywołać wypadnie księżnice założone po 1906 r. przez Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Warszawie, Towarzystwo Biblioteki Publicznej im. Łopacińskiego w Lublinie, Towarzystwo Kursów Popularnych im. Adama Asnyka w Kaliszu, Polską Czytelnię Naukową w Suwałkach, Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Łomży czy Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Kielcach³³. Stąd można wysnuć wniosek, że – po-

³² Закон 4-го марта 1906 года о союзах и обществах с последующими к нему разъяснениями Правительствующего Сената и Министерства Внутренних дел, Petersburg 1906.

³³ J. Kraczkiewicz, *Biblioteka publiczna w latach 1907–1914*, [w:] *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, red. S. Tazbir, Warszawa 1961, s. 528–529; K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987, s. 134–143, 154–158; K. Nadratowska, *Dzieje książki i bibliotek w Łomży do 1939 r.*, „Ziemia Łomżyńska”, 4, 1990, s. 144–145; A. Matusiewicz et al., *Historia Suwałk do 1945 roku*, [w:] *Suwałki. Miasto nad Czarną Hańczę*, red. J. Kopciał, Suwałki 2005, s. 253.

dobnie jak w innych większych miastach – tutejsze środowisko intelektualne musiało dążyć od jakiegoś czasu do utworzenia biblioteki publicznej i zdecydowało się na urzeczywistnienie tej idei tuż po wprowadzeniu w życie ustawowej liberalizacji stowarzyszeniowej. Wystawia to im dobre świadectwo zaangażowania w troskę o lokalną społeczność oraz pozwala dopisać białostocką inicjatywę do listy bibliotek publicznych otwartych na terenie Rosji po 1906 r.

W każdym razie przed 21 listopada 1907 r. prace przygotowawcze zostały już zakończone, a ich efektem był projekt statutu Towarzystwa, przesłany do akceptacji gubernatora i do publikacji urzędowej. Nowe informacje na temat początków Towarzystwa przynosi lista osób podpisanych pod petycją. Wynika z niej, że założycielami Towarzystwa, a na pewno jego głównymi, chociaż nie wyłącznymi, organizatorami byli: radca stanu Piotr Aleksandrow, inżynier-technolog Samuel Kalecki oraz doktor chemii Mojsiej Perelsztejn. Warto się przy tym zatrzymać, aby lepiej zrozumieć powód, dla którego to właśnie oni stanęli na czele bibliotecznej inicjatywy.

Aleksandrow do Białegostoku przybył w 1906 r. lub około tego roku. O jego wcześniejszym życiu wiemy tylko tyle, że z wykształcenia był nauczycielem historii. W 1907 r. miał rangę radcy stanu i pracował na tym stanowisku w żeńskim gimnazjum Aleksandrowsko-Mikołajewskim. W tym też roku założył i przez kolejne lata prowadził prywatne męskie gimnazjum przy ul. Słonimskiej (wówczas Gogolewskiej). W 1910 r. był członkiem Grodzieńskiego Komitetu Cerkiewno-Archeologicznego. Miał brata Wasyla, który pełnił rolę sekretarza tegoż gimnazjum oraz żonę Nadieżdę Porfirównę, która była bibliotekarką w tej samej szkole. Później P. Aleksandrow pracował już tylko we własnej placówce. Miała ona cechy prestiżowej szkoły, a sam Aleksandrow musiał być ważną postacią w białostockim życiu pedagogicznym. Szkoła mieściła się we własnym okazałym gmachu stojącym niegdyś na rogu ul. Policyjnej i Gogolewskiej, czyli dzisiejszych ul. Ogrodowej i Słonimskiej (obecnie budynek nie istnieje). Został on zbudowany w 1899 r. (stał na pewno w 1900 r.) przez Arona i Itę Śniadowskich, po czym w 1904 r. został zsekwestrowany przez Wileński Bank Ziemski i przejęty na majątek banku. We wrześniu 1908 r. Aleksandrow, mieszkający wówczas w wynajętym mieszkaniu w domu Gecela Kantorowicza przy ul. Mikołajewskiej, nabył od Wileńskiego Banku Ziemskiego nieruchomość z budynkiem za kwotę 35 tys. rubli. Szkoła musiała cieszyć się powodzeniem, skoro Aleksandrow był w stanie utrzymać budynek i jednocześnie zatrudnić profesjonalną kadrę nauczycielską. Pracowali w niej księża: katolicki, ewangelicki, prawosławny oraz dwaj rabini, można więc wnioskować, że szkoła miała charakter otwarty. Uczono

m.in. matematyki, przyrodoznawstwa, geografii, prawa, oraz języków rosyjskiego, niemieckiego, francuskiego, czystopisania i rysowania. Zatrudniony był też lekarz Iwan Uljanow³⁴.

Samuel Kalecki w momencie przystąpienia do organizacji Towarzystwa był zarządcą dużej placówki edukacyjnej w postaci Żydowskiej Szkoły Rzemieślniczej ufundowanej przez W. Wysockiego przy Talmud-Torze (ul. Lipowa 41)³⁵. Urodził się w 1874 r.³⁶ w rodzinie bogatego kupca i propagatora edukacji żydowskiej, Judela Kaleckiego i Sory z Zelmansów. Posiadali oni liczne nieruchomości w Białymstoku, w tym główną posesję przy ul. Lipowej (dziś ul. Lipowa 19). Nie wiemy nic o jego edukacji poza faktem, że używał tytułu inżyniera-technologa. W 1897 r. Kalecki wziął ślub z Eugenią Butkowską (córką Efraima Gerszona)³⁷. Podobnie jak ojciec, zaangażowany był w działalność pedagogiczną. W 1913 r. pełnił funkcję wiceprzewodniczącego Białostockiego Towarzystwa Pedagogicznego, a oprócz zarządu szkoły rzemieślniczej piastował funkcję sekretarza Żeńskiej Żydowskiej Szkoły Profesjonalnej z oddziałem ogólnym. W domu rodzinnym przy ul. Lipowej mieściła się dwuklasowa żeńska szkoła żydowska Joila Gwirca. Był też Kalecki członkiem zarządu Towarzystwa Wzajemnej Pomocy na Wypadek Śmierci. W wielu sferach swojej działalności współpracował z trzecim założycielem towarzystwa bibliotecznego – doktorem chemii M. Perelsztejnem, z którym także został w 1906 r. wybrany na delegata wyborczego w pierwszych wyborach do Dumy Państwowej³⁸.

³⁴ *Памятная книжка гродненской губернии на 1907 г.*, Grodno 1907 (dalej: PKGG 1907), s. 133, 135; *Памятная книжка гродненской губернии на 1908 г.*, Grodno 1908 (dalej: PKGG 1908), s. 134, 137, 139; *Памятная книжка гродненской губернии на 1909 г.*, Grodno 1909 (dalej: PKGG 1909), s. 186, 187, 188; *Памятная книжка гродненской губернии на 1910 г.*, Grodno 1910 (dalej: PKGG 1910), s. 122, 141, 147, 164, 200, 202, 203; *Памятная книжка и адрес-календарь гродненской губернии на 1911 г.*, Grodno 1911 (dalej: PKAKGG 1911), s. 147, 206, 209; *Памятная книжка и адрес-календарь гродненской губернии на 1912 г.*, Grodno 1912 (dalej: PKAKGG 1912), s. 217, 219, 220, 243; *Памятная книжка и адрес-календарь гродненской губернии на 1913 г.*, Grodno 1913 (dalej: PKAKGG 1913), s. 148; *Памятная книжка и адрес-календарь гродненской губернии на 1914 г.*, Grodno 1914 (dalej: PKAKGG 1914), s. 156; *Памятная книжка и адрес-календарь гродненской губернии на 1915 г.*, Grodno 1915 (dalej: PKAKGG 1915), s. 136; *Справочный календарь 1913...*, s. 164; APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie (dalej: SNSOG), sygn. 104, k. 139–151; *ibidem*, sygn. 111, k. 400–404; APB, IPMBiP, sygn. 11, nr 2728.

³⁵ *Справочный календарь 1913...*, s. 171.

³⁶ APB, Akta Stanu Cywilnego Okręgu Bożniczego w Białymstoku (dalej: ASCOBB), sygn. 79, nr 367M.

³⁷ *Ibidem*, sygn. 169, nr 139.

³⁸ F. Gliński, *Białystok. Zwycięstwo Żydów*, „Kuryer Litewski” 17/30 III 1906, s. 2.

Ten ostatni był znanym w Białymstoku właścicielem dużej fabryki wód mineralnych i gazowanych. W 1913 r. Perelsztejn był zastępcą dyrektora i skarbnikiem Żeńskiej Szkoły Żydowskiej Zawodowej z oddziałem ogólnym, zastępcą przewodniczącego zarządu Białostockiego Ambulatorium Fabrycznego, członkiem zarządu Towarzystwa Wzajemnej Pomocy na Wypadek Śmierci oraz drugim dyrektorem zarządu Towarzystwa Kredytowego Miejskiego³⁹. Miał swój dom i fabrykę na ul. Ogrodowej 9 (dziś nie istnieje), gdzie mieszkał i pracował przez cały okres międzywojenny⁴⁰. Prywatnie od 1893 r. był żonaty z Zofią Mowszówną Sendak⁴¹, a w 1905 r. urodziła mu się córka Eugenia⁴².

Porównanie życiorysów i działalności trzech wyżej opisanych osób pozwala na ustalenie ich wspólnej cechy – była nią praca w edukacji. Placówki szkolne w Białymstoku, mieście liczącym na początku XX w. blisko 100 tys. mieszkańców, z których według spisu powszechnego z 1897 r. 47,6% było „niegramotnych” (w tym 42% mężczyzn i 59% kobiet)⁴³, miały szczególne znaczenie, stopniowo podnosząc ogólny stan wykształcenia nowych pokoleń białostoczan i stanowiąc dla nich jedną z szans na awans społeczny w dużym mieście. W Białymstoku na początku XX w. funkcjonowało kilkanaście placówek edukacyjnych różnych szczebli, od elementarnych i średnich, na parafialnych i niedzielnych dla dorosłych skończywszy, ale przy braku powszechnego dostępu do książek efekty ich pracy mogły być niepełne, co elity intelektualne musiały doskonale rozumieć. Stąd też oczywista wydaje się chęć organizacji biblioteki, do której dostęp nie obostrzony byłby koniecznością przynależności do konkretnej organizacji czy instytucji gromadzącej i dysponującej własnymi księgozbiorami, albo też opłatami będącymi częścią działalności handlowej księgarzy, ale miałyby charakter swobodny i otwarty dla wszystkich kategorii mieszkańców bez względu na narodowość i język bądź wykształcenie. Realizacji tego celu miała służyć organizacja społeczna, skupiająca osoby zaangażowane w działalność oświatową, której podstawowym zadaniem miało być otwarcie publicznej biblioteki i jej utrzymywanie ku pożytkowi ogółu mieszkańców Białegostoku.

³⁹ *Справочный календарь 1913...*, s. 146, 172, 178, 190, 239.

⁴⁰ APB, SNSOG, sygn. 105, k. 293–301; *ibidem*, sygn. 106, k. 59–67; APB, IPMBiP, sygn. 11, nr 2742.

⁴¹ APB, ASCOBB, sygn. 150, nr 186.

⁴² *Ibidem*, sygn. 215, nr 292F.

⁴³ A. Dobroński, *Szkolnictwo w Białymstoku do 1914 r.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 143.

Rząd gubernialny grodzieński zarejestrował Towarzystwo Otwierania i Utrzymywania Publicznych Bibliotek w Białymstoku i zatwierdził jego statut 8 grudnia 1907 r. Obwieszczenie publiczne o rejestracji Towarzystwa nastąpiło w setnym numerze „Wiadomości Gubernialnych Grodzieńskich” z 18 grudnia 1907 r.

3. Statut i jego treść

Podstawą działalności Towarzystwa był statut, którego drukowane egzemplarze zachowały się do naszych czasów: są przechowywane zarówno we wspomnianych aktach sprawy, jak i w zbiorach Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich.

Jest to typowy dokument urzędowy, pomija więc kwestie związane z organizacją Towarzystwa i nie przynosi większej ilości danych dotyczących jego powstania czy też składu osobowego. Nie omawia także zasad działania prowadzonej przez Towarzystwo biblioteki. Mimo to, stanowi ważne źródło historyczne, pozwalające na określenie podstawowych ram funkcjonowania Towarzystwa, jego najważniejszych celów, struktury organizacyjnej i personalnej, wysokości opłat itd. W związku z tym konieczne jest przetłumaczenie tego dokumentu z języka rosyjskiego, aby jego treść przybliżyć współczesnemu środowisku bibliotekarskiemu Białegostoku i badaczom przeszłości miasta.

Statut, w formie niewielkiej zszytej książeczki, został wydrukowany w 1907 r. w drukarni Rywki Judes Lewin⁴⁴, funkcjonującej w domu Judela i Lei Kamienieckich przy ówczesnej ul. Mikołajewskiej⁴⁵ (po 1919 r. ul. Sienkiewicza 31). Bez okładki liczy on łącznie 16 stron. Treść statutu podzielona została na 6 rozdziałów (liczby rzymskie) i 40 punktów (liczby arabskie). Na rozdziały składają się: cele i zadania Towarzystwa (I), skład osobowy (II), środki (III), administracja (IV) – Zarząd, Komisja Rewizyjna i Walne Zgromadzenie, sprawozdawczość (V) i zamknięcie Towarzystwa (VI).

Bardzo cenne informacje znalazły się już na pierwszej stronie statutu, gdzie umieszczono adnotację odnoszącą się do faktu wpisania Towarzystwa do specjalnej księgi towarzystw guberni grodzieńskiej na podstawie decy-

⁴⁴ *Вся Россия 1900*, t. 1, [Petersburg] 1900, s. 385.

⁴⁵ APB, Urząd powiatowy białostocki ds. wymiaru podatku przemysłowego, sygn. 3, k. 3. Reklama drukarni R. Lewin opublikowana w *Справочный календарь 1913...*, s. XXIV (końcowa część).

zji Urzędu Gubernialnego Grodzieńskiego z 8 grudnia 1907 r. Natomiast 14 grudnia tego roku treść statutu potwierdzili swoimi podpisami wicegubernator Włodzimierz Stolarow⁴⁶ i urzędnik Konstantyn Boksza⁴⁷. Dane te pozwalają na postawienie hipotezy, że pierwsze zebranie organizacyjne Towarzystwa musiało odbyć się co najmniej w połowie 1907 r., ale oficjalną działalność rozpoczęło ono z dniem akceptacji przez władze gubernialne, czyli 8 grudnia 1907 r.

Celem Towarzystwa, określonym w punkcie 1, było – co oczywiste – otwieranie i utrzymywanie w Białymstoku i powiecie białostockim bibliotek o charakterze publicznym, a poprzez ich działanie umożliwianie społeczeństwu korzystania z książek, czasopism, gazet, wszelkich publikacji z różnych dziedzin nauki, podręczników, przewodników, rękopisów itd. Jak stanowi punkt 2, przedmiot gromadzenia Towarzystwa stanowiły „gazety, czasopisma i inne periodyki, różnego rodzaju książki, rękopisy, dokumenty geograficzne i inne atlasy, różne historyczno-etnograficzne przedmioty, a także inne pomoce naukowe”. W konsekwencji głównym obowiązkiem powołanego w 1907 r. Towarzystwa było przede wszystkim zapewnienie użytkownikom dostępu do książek i innych publikacji, zarówno poprzez udostępnianie na miejscu, jak i możliwość wypożyczenia do domu. Zakładano również, że w bibliotekach funkcjonujących pod nadzorem organizacji możliwe będzie otwieranie dodatkowych „gabinetów naukowych”, zaopatrzonych w odpowiednie pomoce naukowe i umożliwiające prowadzenie badań oraz prezentację ich wyników.

Towarzystwo nie tylko miało dążyć do otwarcia biblioteki w Białymstoku, ale także w miarę możliwości i potrzeb w innych miejscowościach powiatu (punkt 4). W związku z tym, jak zaznaczono w punkcie 8, „działanie niniejszego statutu rozszerza się na miasto Białystok i jego powiat”. Wiadomo, że Towarzystwo uruchomiło czytelnię oraz wypożyczalnię jedynie w Białymstoku, nie posiadamy informacji o innych placówkach utworzonych jego staraniem poza stolicą powiatu.

⁴⁶ Włodzimierz Włodzimierzowicz Stolarow, w 1877 r. ukończył Imperatorską Szkołę Prawniczą w Sankt Petersburgu. Wicegubernator grodzieński w latach 1907–1915. Zmarł w 1915 r. W 1907 r. gubernatorem był Franc Albert Aleksandrowicz Zejn.

⁴⁷ Konstantyn Jakowlewicz Boksza, sekretarz, pomocnik dyrektora kancelarii grodzieńskiego urzędu gubernialnego i urzędnik do specjalnych poruczeń przy gubernatorze oraz sekretarz w oddziale weterynaryjnym Urzędu Gubernialnego Grodzieńskiego w latach 1906–1914. Mieszkał w Grodnie, przy ul. Horodniczańskiej w domu Czechowskiego, od 1914 r. przy ul. Polnej w domu Suchowlańskich.

Zgodnie z punktem 10 w rozdziale II, Towarzystwo przyjmowało w swoje szeregi „osoby każdej płci, bez względu na status, narodowość, wiarę, w nieograniczonej liczbie”, w czym wyrażał się uniwersalny, międzynarodowy i międzywyznaniowy charakter organizacji. Aby zostać członkiem Towarzystwa, należało przedłożyć Zarządowi pisemne podanie, które miało być rozpatrzone przez władze w przeciągu dwóch tygodni (punkt 12). W punkcie 11 rozdziału II przedstawiono podział członków Towarzystwa na trzy kategorie: realnych, honorowych i założycieli. Członkiem realnym byli pełnoletni abonenci, którzy należeli do Towarzystwa nie mniej niż rok. Zostali oni zobowiązani do wnoszenia rocznej opłaty 2 rubli. Najwyższą kategorią członkostwa było członkostwo honorowe – osoby do tego grona wybierało Walne Zgromadzenie spośród działaczy nauki i sztuki oraz osób zasłużonych wobec Towarzystwa. Byli oni zwolnieni z wszelkich opłat. Nieco bardziej enigmatycznie określono sytuację członków założycieli – do tej kategorii zaliczono „osoby sprzyjające zadaniom Towarzystwa”. Członkowie założyciele mieli wpłacać na konto Towarzystwa roczną składkę w wysokości 5 rubli. Wydalenie członka z szeregów Towarzystwa następowało z powodu niepłacenia składek, braku uczestnictwa w pracach organizacji, złamania regulaminu lub obowiązujących praw (punkt 13). Osoby usunięte mogły jednak ponownie ubiegać się o przyjęcie do Towarzystwa.

Rozdział III statutu określa sposób pozyskiwania środków – książek i czasopism oraz aktywów, majątków ruchomych i nieruchomości. Tak więc na konto Towarzystwa wpływały środki ze składek członkowskich, z opłat za dostęp do zasobów biblioteki, z dochodów osiągniętych podczas organizowanych przez Towarzystwo spektakli, koncertów, odczytów, zabaw lub wieczorów tanecznych, dobrowolnych darowizn, zapisów testamentowych i wszelkich innych przypadków, mogących powiększyć majątek Towarzystwa.

Administrację Towarzystwa (rozdział IV) powierzono trzem organom: Zarządowi, Komisji Rewizyjnej i Walnemu Zgromadzeniu.

Zarząd, wybierany na trzyletnią kadencję podczas Walnego Zgromadzenia i mający swoją siedzibę w Białymstoku, składał się z dziewięciu stałych członków, skarbnika i ekonoma oraz pięciu kandydatów, zastępujących członków stałych w razie ich nieobecności lub wydalenia z Towarzystwa. Ponadto w punkcie 16 odnotowano możliwość dokooptowania do Zarządu nowych członków, pod warunkiem, że rocznie zasilą oni konto Towarzystwa sumą nie mniejszą niż 500 rubli. Zastrzeżono jednocześnie możliwość usunięcia członka Zarządu w przypadku jego trzykrotnej, nieusprawiedliwionej nieobecności na posiedzeniach Zarządu (punkt 20).

Na czele Zarządu stał prezes, który na okres roczny wybierał sobie dwóch zastępców. Do jego obowiązków należało zwoływanie posiedzeń Zarządu (nie rzadziej niż raz w miesiącu) i Walnego Zgromadzenia. W trakcie zebrań omawiano kwestie związane z funkcjonowaniem Towarzystwa, a decyzje zapadały zwykłą większością głosów (w przypadku równego rozkładu głosów decydował głos prezesa). Protokoły z posiedzeń odnotowywano w specjalnej księdze. Wszelkie dokumenty wydawane przez Zarząd miały być podpisywane przez prezesa i sekretarza oraz zaopatrzone pieczęcią Towarzystwa. Jedynie dokumenty o wartości większej niż 100 rubli wymagały podpisu prezesa i jednego członka Zarządu.

Zarząd pełnił najważniejszą rolę w funkcjonowaniu Towarzystwa, a jego obszerny zakres obowiązków szczegółowo omawia punkt 25 statutu.

Komisja Rewizyjna pełnić miała rolę organu nadzorczego nad pracami Zarządu oraz działalnością biblioteki prowadzonej przez Towarzystwo. Według punktów 27 i 28, Komisja była wybierana co roku przez Walne Zgromadzenie i składała się z co najmniej 3 osób pochodzących z Towarzystwa oraz ich 3 zastępców. Kontrole miały odbywać się w razie potrzeby, ale nie mniej niż raz w roku. Rezultaty kontroli odnotowywano w protokole i przedkładano Walnemu Zgromadzeniu.

Walne Zgromadzenie powinno odbywać się co roku (lub częściej) i miało być zwoływane przez prezesa Zarządu, bądź na wniosek co najmniej 30 członków Towarzystwa lub Komisji Rewizyjnej. Informacja o dacie i miejscu zgromadzenia miała być rozsyłana członkom z dwutygodniowym wyprzedzeniem oraz przekazywana miejscowej policji. W przypadku niewystarczającej liczby członków obecnych na zebraniu, ustalano ponowny termin spotkania, które było wiążące bez względu na frekwencję. Tematy obrad przedkładano uprzednio Zarządowi, który je zatwierdzał na tydzień przed zgromadzeniem. Zebranie otwierał prezes, a prowadził wybierany każdorazowo inny przewodniczący. Sprawy omawiane na Walnych Zgromadzeniach rozstrzygane były zwykłą większością głosów, chyba, że kwestie te poruszały istotne kwestie związane z zamknięciem Towarzystwa lub zmianą statutu (wówczas rozstrzyga stosunek 2/3). Precyzyjny zakres obowiązków Walnego Zgromadzenia omawiał punkt 35.

Przedostatni rozdział V ustalał zasady sprawozdawczości. Według punktu 36, Towarzystwo prowadziło księgi zawierające listę członków, przychody i wydatki, obroty towarzystwa oraz inne, niezbędne dla funkcjonowania Towarzystwa. Rok sprawozdawczy trwał od 1 stycznia do 31 grudnia, przy czym roczne sprawozdanie sporządzane przez Zarząd musiało być gotowe do 1 marca roku następnego – na dwa tygodnie przed rocznym Walnym

Zgromadzeniem oraz podpisane ręką wszystkich członków Zarządu i Komisji Rewizyjnej.

Statut zamyka rozdział VI dotyczący zamknięcia Towarzystwa – po likwidacji organizacji wszelkie wolne środki miały być rozdysponowane do innych Towarzystw bądź instytucji o charakterze edukacyjnym.

4. Działalność Towarzystwa w latach 1907–1915

Dokumentacja zawarta we wspomnianych wyżej aktach sprawy dotyczącej Towarzystwa, a przechowywanej w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Grodnie, pozwala rzucić nieco więcej światła na początkowe lata funkcjonowania interesującej nas organizacji w okresie od zatwierdzenia jej statutu do uruchomienia przez nią pierwszej publicznej biblioteki. Dotychczas przyjmowano, że od 1907 r. trwały przygotowania do uruchomienia biblioteki, co nastąpiło ostatecznie w 1910 r. Okazuje się jednak, że sprawa była bardziej skomplikowana.

Nie znamy składu pierwszych władz Towarzystwa, ale z dużym prawdopodobieństwem możemy przyjąć, że znaleźli się w nich trzej założyciele: Aleksandrow, Kalecki i Perelsztejn. Z późniejszych informacji przekazywanych przez białostockiego policmajstra do gubernatora grodzieńskiego wynika, że po oficjalnej rejestracji Towarzystwo nie działało tak sprawnie, jak tego chcieli jego inicjatorzy. Napływ członków był zbyt mały, co powodowało nikły wzrost funduszy na zakup książek. Dlatego policmajster stwierdził, że Towarzystwo w zasadzie nie działało i do 1910 r. nie otworzyło żadnych podległych sobie instytucji. Właściwy początek funkcjonowania Towarzystwa datuje się na przełom 1909 i 1910 r. Pod koniec 1909 r. doszło do wyborów nowego zarządu Towarzystwa, którego pełen skład jest znany. Prezesem został dr Jakub Natanson, jego zastępcą dr Bogdan Ostromięcki, sekretarzem Dawid Druskin, nauczyciel i właściciel gimnazjum, a skarbnikiem Chona Hersz Nowik, właściciel fabryki kapeluszy przy ul. Brzeskiej (dziś ul. Mickiewicza). Członkami Zarządu zostali: agent ubezpieczeń Gawryło Zilbersztram, dyrektor białostockiego oddziału Ryskiego Banku Handlowego Michał Krewer, dyrektor Szkoły Handlowej Eugeniusz Nollen, tkacz Bencjon Lewin, pracownik białostockiego banku handlowego Bolesław Ruszczewski oraz fabrykant Fajwel Szapiro. Zwraca uwagę całkowita wymiana składu władz, w których nie ma już trzech założycieli z 1907 r., ale trudno jest wyrokować – poza hipotezą o niezbyt aktywnej działalności pierwszych władz Towarzystwa – dlaczego do tego doszło⁴⁸.

Nowy zarząd przystąpił do intensywnej agitacji na rzecz popierania Towarzystwa i jego akcji uruchomienia pierwszej biblioteki publicznej w Białymstoku. W styczniu 1910 r. „Białostockaja Gazeta” przedrukowała apel Towarzystwa o wstępowanie w jego szeregi. Informowano o fakcie przyjmowania wszelkich darowizn pieniężnych i przede wszystkim darów książkowych. Zapisów i darowizn można było dokonywać w tymczasowej siedzibie Towarzystwa przy ul. Zielonej w domu Berty Mejłach⁴⁹. Był to dom po 1919 r. przyporządkowany do ul. Zamenhofska 14, a jego właścicielka w okresie międzywojennym była znaną działaczką ruchu esperanckiego, przeznaczając w 1920 r. ten sam budynek na pierwszą siedzibę Białostockiego Towarzystwa Esperantystów⁵⁰. Na początku 1910 r. Towarzystwo liczyło już 120 członków, co stanowiło wystarczającą podstawę, aby przystąpić do finalizowania kwestii uruchomienia długo wyczekiwanej biblioteki.

Moment przełomowy nastąpił jeszcze tego samego roku. To znany fakt, o którym wiedzieliśmy do tej pory głównie za sprawą notatki prasowej zawartej w „Gazecie Białostockiej” z 1913 r., gdzie informowano, że „biblioteka publiczna [...] istnieje w Białymstoku już od 1910 r., mieści się przy ul. Niemieckiej w domu Kempnera. Biblioteka publiczna posiada książki w czterech językach. Przy bibliotece znajduje się czytelnia, w której są rozmaite pisma”⁵¹. Z kolei w wydany na przełomie 1912 i 1913 r. *Podręcznym kalendarzu*, w rozdziale poświęconym różnym danym statystycznym dotyczącym towarzystw odnotowano bardziej precyzyjnie, że czytelnia rozpoczęła działalność 1 lipca 1910 r., a wypożyczalnia 1 lipca 1911 r., i obie funkcjonowały w domu Falka Kempnera przy ul. Niemieckiej, tj. przy ul. Kilińskiego 16.

W świetle odnalezionych dokumentów sprawa nie wydaje się tak oczywista. Okazuje się, że 14 czerwca 1910 r. policmajster doniósł gubernatorowi grodzieńskiemu o fakcie uruchomienia cztery dni wcześniej, tj. 10 czerwca 1910 r., czytelnia w domu Lejby Rozenbluma przy ul. Niemieckiej, tj. przy ul. Kilińskiego 10, którą jednak musiał zamknąć z powodu naruszenia punktu 175 ustawy o cenzurze i drukarstwie. Wydaje się, że Towarzystwo popełniło podstawowy błąd polegający na tym, że chociaż otwarcie i utrzymywanie biblioteki publicznej w Białymstoku było podstawowym celem

⁴⁸ NAHB, f. 103, op. 1, d. 106, k. 32–32v.

⁴⁹ *Ibidem*, k. 30–30v.

⁵⁰ W. Wróbel, *Nie od razu pomnik zbudowano... W czterdziestą rocznicę odsłonięcia pomnika Ludwika Zamenhofska w Białymstoku*, Białystok 2013, s. 15.

⁵¹ *Biblioteka publiczna*, „Gazeta Białostocka” 3/17 II 1913, nr 7, s. 106.

istnienia organizacji, której funkcjonowanie zostało aprobowane przez gubernatora, to jednak uruchomienie właściwej biblioteki wymagało odrębnej zgody ze strony odpowiednich władz państwowych. Musiał to być poważny cios dla władz Towarzystwa, które dopiero 28 stycznia 1911 r. wystąpiło do gubernatora o zezwolenie na uruchomienie czytelni. Gubernator przyjrzał się sprawie, miał jednak pewne zastrzeżenia – jego obawy dotyczyły przede wszystkim faktu, że przewodniczący Towarzystwa, dr Jakub Natanson, miał być jednocześnie zarządzającym biblioteką. W związku z tym Towarzystwo dokonało nowego wyboru szefa placówki, którym został Abram Szapiro, lekarz okulista. Dopiero wówczas gubernator pozwolił na uruchomienie biblioteki, które nastąpiło 5 lipca 1911 r.⁵² Był to także najprawdopodobniej moment, w którym zmieniono lokalizację biblioteki z domu Rozenbluma na dom Falka Kempnera przy tej samej ulicy oraz jednocześnie uruchomiono czytelnię i wypożyczalnię. Od tej chwili pierwsza miejska biblioteka publiczna w Białymstoku działała nieprzerwanie do 1915 r.

W 1913 r. odnotowano, że placówka była czynna w godzinach od 17.00 do 22.00, co pozwalało korzystać ze zbiorów osobom nie mogącym dotrzeć w ciągu dnia ze względu na pracę. Bibliotekę ulokowano w domu Falka Kempnera przy ul. Niemieckiej (Kilińskiego 16). Tam też mieściła się siedziba Zarządu Towarzystwa⁵³.

Zachowany budynek, tzw. dawna łoża masońska, został wzniesiony w latach 1806–1807, a od 1826 r. należał do kupca Kopela Halperna. Falk Kempner był jego wnukiem, zaś prawa własności do nieruchomości odziedziczył w 1897 r. po matce, Szejnie Małce Kempner z domu Halpern⁵⁴. Kempner był znanym w Białymstoku finansistą i bankierem oraz działaczem kulturalnym i społecznym – należał m.in. do rad nadzorczych białostockich szkół (handlowej, Talmud-Tory), zasiadał w zarządzie Handlowo-Przemysłowego Towarzystwa Wzajemnego Kredytu, od 1912 r. uczestniczył w pracach Towarzystwa Upowszechniania Wiedzy Handlowej (utworzone w 1909 r.). W 1908 r. zaczął pełnić funkcję zastępcy prezesa Towarzystwa Dobroczynności „Linax Chejlim”, a jego działalność filantropijna zaznaczyła się także poprzez uczestnictwo w organizacji kuchni polowej dla Żydów⁵⁵. W okresie

⁵² НАНБ, ф. 103, оп. 1, д. 106, к. 32–51.

⁵³ *Справочный календарь...*, s. 61–62, 153.

⁵⁴ Szerzej o dziejach domu i właścicielach: W. Wróbel, *Kilińskiego...*, s. 133–154.

⁵⁵ M. Miłakowski, *op. cit.*, s. 97; *Памятная книжка гродненской губернии на 1902 годъ*, Grodno 1902 (dalej: PKGG 1902), s. 125; *Памятная книжка гродненской губернии на 1904 годъ*,

międzywojennym pracował w kilku bankach i towarzystwach kredytowych, popierał także ruch esperancki (przypuszczalnie znał ten język)⁵⁶. Wszystko to wskazuje, że wybór domu Kempnera nie był przypadkowy. Jednym z kluczowych czynników była z pewnością jego lokalizacja w ścisłym centrum Białegostoku, ale nie możemy wykluczyć, że Kempner osobiście zasugerował możliwość oddania pomieszczeń na parterze swego domu na potrzeby Towarzystwa i biblioteki. Zainteresowania kulturalne i społeczne Kempnera zdają się wskazywać, że nie mógł on pozostać bierny w stosunku do szczytnej i innowacyjnej inicjatywy utworzenia pierwszej biblioteki powszechnej. Przypuszczalnie był też jednym z organizatorów Towarzystwa lub jego członkiem honorowym.

Oficjalne spisy urzędników pracujących w administracji państwowej guberni grodzieńskiej z lat 1907–1915 nie odnotowały składu personalnego Zarządu Towarzystwa. Oprócz dokumentacji odnotowującej zarząd w 1910 r., wspomniany wyżej *Справочный календарь* z 1913 r.⁵⁷ wymienił kolejny skład władz Towarzystwa. Warto przyrzeć się bliżej tym osobom. Z grona tego trudno jest jednak wydzielić postacie, które uczestniczyły w procesie tworzenia i organizacji Towarzystwa w 1907 r. Nie wiadomo też, czy którakolwiek z nich pełniła swoje funkcje od momentu oficjalnej inauguracji jego funkcjonowania.

Na stanowisku prezesa zasiadał w 1913 r. wciąż dr Natanson, mieszkający w domu Judela Krupnickiego przy ul. Niemieckiej (po 1919 r. ul. Kilińskiego 17). Urodził się w 1873 r. Ukończył Uniwersytet w Dorpacie w 1897 r., a od 1907 r. w Białymstoku pracował jako wolno praktykujący lekarz chorób wewnętrznych, początkowo w kamienicy A. Horodiszczka przy ul. Bazarnej (po 1919 r. Rynek Kościuszki 3). Jednocześnie był zatrudniony w prywatnym gimnazjum męskim Aleksandrowa, prowadził też kursy pielęgniarek, współpracował z białostockim oddziałem Czerwonego Krzyża i udzielał konsultacji w miejscowym ambulatorium fabrycznym. W Białymstoku mieszkał do czasu wielkiej ewakuacji miasta, przeprowadzonej przez władze rosyj-

Grodno 1904 (dalej: PKGG 1904), s. 206; *Памятная книжка гродненской губернии на 1906 годъ*, Grodno 1906 (dalej: PKGG 1906), s. 89–90; PKGG 1907, s. 130; PKGG 1908, s. 163; PKGG 1909, s. 206; PKGG 1910, s. 219; PKAKGG 1912, s. 240; PKAKGG 1913, s. 142; PKAKGG 1915, s. 55; *Справочный календарь 1913...*, s. 143, 170. O Kempnerze szerzej: A. Lechowski, *Białystok. Przewodnik historyczny*, Białystok 2009, s. 92–93; W. Wróbel, *Kilińskiego...*, s. 144–147.

⁵⁶ W. Wróbel, *Nie od razu pomnik zbudowano...*, s. 17–28.

⁵⁷ *Справочный календарь 1913...*, s. 153.

skie w lipcu i sierpniu 1915 r. w obliczu zbliżających się wojsk niemieckich. Najprawdopodobniej wyjechał w głąb Rosji⁵⁸.

Zastępcą prezesa był dr Ostromięcki, mieszkający w Białymstoku od początku XX w. przy ul. Niemieckiej w domu Zabłudowskich (po 1919 r. ul. Kielińskiego 12). Dał się poznać jako aktywny uczestnik życia polskiej inteligencji w mieście, należąc chociażby do Zarządu Towarzystwa Miłośników Sztuki Dramatycznej i Muzyki „Muza”⁵⁹. W latach 1910–1915 pełnił funkcję członka i sekretarza Towarzystwa Dobroczynności. W wyniku wyborów z końca 1912 r. wszedł w skład Rady Miejskiej, a mandat radnego sprawował do czasu wkroczenia wojsk niemieckich do Białegostoku w sierpniu 1915 r. Po odzyskaniu niepodległości wszedł w skład nowych władz samorządowych, pełniąc funkcję ławnika i kierownika Wydziału Zdrowia przy magistracie. Miasto opuścił w kwietniu 1926 r. w celu objęcia posady naczelnika Wojewódzkiego Urzędu Zdrowia w Kielcach. Jego żona, Zofia, pracowała od 1912 r. w białostockim Gimnazjum Realnym (dziś budynek VI Liceum Ogólnokształcącego) i gimnazjum żeńskim jako nauczycielka języka polskiego, aktywnie uczestniczyła też w charytatywnym Towarzystwie „Pań Opiekunek”, zarządzającym białostockim żłobkiem⁶⁰.

Skarbnikiem Towarzystwa w 1913 r. był Abram Tyktin, urodzony w 1866 r. syn Marka, prywatny przedsiębiorca – właściciel otwartej w 1899 r. cegielni w Kozowszczyźnie niedaleko wsi Księżyno koło Białegostoku (miejsce to nadal funkcjonuje jako cegielnia)⁶¹. Firma ta działała przez całe dwudziestolecie międzywojenne⁶². Produkcja najpopularniejszego materiału budowlanego przełomu XIX i XX w. przyniosła Tyktinowi znacznych rozmiarów majątek, a stabilizacja finansowa pozwoliła mu rozwinąć działal-

⁵⁸ NAHB, f. 103, op. 1, d. 106, k. 40–41; PKGG 1908, s. 124, 139; PKGG 1909, s. 175; PKGG 1910, s. 188; PKAKGG 1911, s. 192; PKAKGG 1912, s. 200; PKAKGG 1913, s. 127; PKAKGG 1914, s. 135; PKAKGG 1915, s. 115; *Справочный календарь 1913...*, s. 153, 176–177, 178, 179.

⁵⁹ Towarzystwo zostało zatwierdzone przez władze gubernialne 12 maja 1907 r. Jak pisał w 1933 r. badacz problemu: „Towarzystwu przyświecał znacznie głębszy cel – podtrzymywanie ducha polskiego i uświadamianie narodowe społeczeństwo” (H. Mościcki, *op. cit.*, s. 185–186).

⁶⁰ PKGG 1909, s. 175; PKGG 1910, s. 188, 218, 227; PKAKGG 1911, s. 192, 225; PKAKGG 1913, s. 127, 165; PKAKGG 1914, s. 135, 140, 175; PKAKGG 1916, s. 116, 120, 136, 148. *Ostromięcki udaje się do Kielc na nowe stanowisko*, „Dziennik Białostocki” 20 IV 1926, nr 110, s. 4. O Zofii Ostromięckiej: PKAKGG 1912, s. 217, 219; PKAKGG 1913, s. 146, 148; PKAKGG 1914, s. 155, 156, 176; PKAKGG 1915, s. 134, 136.

⁶¹ A. M. Tyktin, *Наше домостроительство*, [w:] *Справочный календарь 1913...*, s. 100.

⁶² W 1922 r. w Sądzie Okręgowym w Białymstoku zarejestrowano firmę „Cegielnia »Kozowszczyzna« – Abram Tyktin” (ogłoszenie o wpisie do Rejestru Handlowego: *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 10 VI 1922, nr 129, s. 4).

ność kulturalną i oświatową. Już w 1902 r. uczestniczył on w pracach Towarzystwa Pomocy Biednym Uczniom Białostockiej Szkoły Handlowej, a przed 1906 r. wstąpił do Towarzystwa Dobroczynności „Linias-Hacedek”⁶³. Od 1912 r. brał też udział w pracach Białostockiego Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego. Mieszkał wówczas przy ul. Niemieckiej w domu Chonona Luksenberga (Kilińskiego 4), zaś w 1913 r. razem z rodziną dzierżawił mieszkanie przy ul. Aleksandrowskiej w domu Andrzeja Romanowicza (do 1915 r.). W ostatnich latach przed I wojną światową Tyktin należał również do miejscowego oddziału Towarzystwa Krzewienia Oświaty Wśród Żydów⁶⁴. W 1913 r. opublikował na łamach wydawnictwa *Справочный календарь* krótki tekst o budownictwie w Białymstoku, omawiając w nim bliższy swym zajęciom temat produkcji materiałów budowlanych⁶⁵. Po 1919 r. nadal zajmował się przede wszystkim prowadzeniem cegielni, wchodząc w spółki m.in. z inż. Józefem Zaczeniukiem (prowadzili razem „Biuro Budowlane Zrzeszonych Cegielni w Białymstoku »Mur«”⁶⁶), nie stronił też od działalności kulturalnej i filantropijnej. Przez większość międzywojnia mieszkał przy ul. Częstochowskiej 8. W międzyczasie pełnił funkcję prezesa białostockiej gminy żydowskiej, należał też do zarządu kilku żydowskich stowarzyszeń kulturalnych. Zginął w 1943 r. w białostockim getcie.

Ekonomiką Towarzystwa zajmował się w 1913 r. dr Mojsiej Dawidowski, lekarz dentyista, pracujący w Białymstoku od 1911 r. i mieszkający w domu Małki Lew przy ul. Kupieckiej (po 1919 r. ul. Kupiecka 5). Żył w mieście jeszcze w 1926 r. W tym roku jego gabinet mieścił się w domu przy ul. Sienkiewicza 51. Zmarł przed 1930 r.⁶⁷

Ostatnim „funkcyjnym” członkiem Zarządu był magister farmacji Lew Kuricki vel Kurycki, pełniący obowiązki sekretarza. Niewiele da się powiedzieć o tej postaci poza tym, że od 1911 r. prowadził przy ul. Mikołajewskiej

⁶³ Bractwo „Linias Hacedek” (tzn. dyżurny przy chorym) założono w 1885 r. Jego głównym zadaniem była opieka nad samotnymi i chorymi Żydami. Siedzibą organizacji była kamienica Baraszów przy ul. Różańskiej 3. Bractwo działało do 1939 r. (T. Wiśniewski, *Bractwo Dobroczynne „Linias Hacedek” w Białymstoku w latach 1885–1939*, „Białostoczczyzna”, 1988, nr 4, s. 14–20).

⁶⁴ PKGG 1902, s. 125; PKGG 1906, s. 100; PKGG 1907, s. 161; PKGG 1910, s. 212; PKAKGG 1912, s. 245.

⁶⁵ A. M. Tyktin, *op. cit.*, s. 98–102.

⁶⁶ Ogłoszenie o wpisie do rejestru handlowego w 1931 r.: *Obwieszczenie*, „Głos Ziemi Białostockiej” 9 V 1931, nr 106, s. 4.

⁶⁷ PKAKGG 1911, s. 193; PKAKGG 1912, s. 200; PKAKGG 1913, s. 127; PKAKGG 1914, s. 135; PKAKGG 1915, s. 115; *Справочный календарь 1913...*, s. 180; *Księga adresowa Polski (wraz z W. M. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa 1926/1927*, Warszawa 1926, s. 878.

w domu Lejby Ewnina własną aptekę. Miał brata Józefa, który pod tym samym adresem (być może razem z Lwem) miał gabinet chemiczno-bakteriologiczny, a po 1919 r. prowadził aptekę brata przy ul. Sienkiewicza 34⁶⁸. Sekretarzował jednocześnie miejscowemu oddziałowi Towarzystwa Krzewienia Oświaty Wśród Żydów (powstałe w 1909 r.). Apteka braci Kuryckich działała nadal w okresie okupacji niemieckiej i po 1919 r.⁶⁹

Do grona stałych członków Zarządu należało w 1913 r. sześć osób. Pierwszą z wymienionych była Antonina Żołątkowska, żona Alfreda, lekarza i działacza społecznego, który do Białegostoku przybył w 1903 r. i tu prowadził swoją praktykę do 1915 r. (zm. w 1919 r.).

Z kolei Wiera Ilin była córką inżyniera-technologa Michała Ałtuchowa, znanego w całej Rosji przedsiębiorcy wodociągowego i budowniczego wodociągów w Białymstoku w latach 1890–1892, oraz żoną inżyniera-architekta Dymitra Ilina. Oboje mieszkali w domu Ernesta Philippa przy ul. Prudskiej (po 1919 r. ul. Świętojańska 13). W tym czasie Wiera była jednocześnie członkinią rady nadzorczej Białostockiego Towarzystwa Sióstr Miłosierdzia „Czerwonego Krzyża”. Razem z nią w radzie nadzorczej „Czerwonego Krzyża” zasiadał jej mąż, Dymitr. On sam natomiast uczestniczył w pracach białostockich szkół prawosławnej i handlowej oraz towarzystw ochotniczej straży ogniowej i rozpowszechniania wiedzy handlowej.

Trzecim z grona stałych członków był znany nam już Samuel Kalecki. Czwartym bankier i doktor matematyki M. Krewer. Przybył on do Białegostoku około 1907 r. w celu objęcia posady zarządcy miejscowego oddziału Ryńskiego Banku Handlowego, działającego przy ul. Aleksandrowskiej w domu Markusa Gordona (po 1919 r. ul. Warszawska 19). Oprócz tego zarządzał kantorem Wschodniego Towarzystwa Składów Towarowych, Ubezpieczeń i Transportu Towarów z Wydawaniem Pożyczek, był także członkiem zarządu białostockiej szkoły handlowej i wiceprzewodniczącym zarządu Towarzystwa Krzewienia Wiedzy Handlowej (w którym zasiadał razem z inż. Ilinem)⁷⁰. Nie stronił od filantropii, pracując jako przewodniczący Kuchni Polowej dla Biednych Żydów w Białymstoku razem ze wspomnianym Kempnerem. Wyjechał z miasta w połowie 1915 r.

Przedostatnim członkiem Zarządu był dr Abram Szapiro, lekarz okulista, mieszkający w Białymstoku najpewniej od lat 80. XIX w., a praktykujący na

⁶⁸ Ogłoszenie o wpisie do rejestru handlowego w 1920 r.: *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 2 IV 1920, nr 80, s. 4.

⁶⁹ *Справочный календарь 1913...*, s. V (część początkowa), 155, 245.

⁷⁰ PKGG 1910, s. 219, 223; PKAKGG 1911, s. 226; PKAKGG 1912, s. 211, 213.

co dzień w domu Samuela Rozentala przy ul. Bazarnej (po 1919 r. Rynek Kościuszki). Był jednym z najbardziej aktywnych medyków w dziedzinie okuliśtyki i jednocześnie wielkim altruistą ukierunkowanym na pomoc dzieciom – pracował w żeńskim gimnazjum Mikołajewsko-Aleksandrowskim (dziś budynek Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku przy ul. Mickiewicza), w swoim domu w godzinach 21–22 wieczorem prowadził stały punkt okuliśtyczny, wreszcie przewodniczył Towarzystwu Bezpłatnych Kolonii Dziecięcych w Druskiennikach. Wydaje się, że opuścił Białystok w 1915 r.⁷¹

Na temat ostatniego członka Zarządu – Bencjona Lewina, nie da się niestety powiedzieć zbyt wiele. Możliwe, że był synem lekarza Abrama Lewina.

Nawet pobieżny przegląd postaci wchodzących w skład władz Towarzystwa uzmysławia przede wszystkim uniwersalny charakter organizacji. Zarząd tworzyło wówczas 11 osób, zgodnie z brzmieniem punktu 16 statutu (dziewięciu stałych członków, skarbnik i ekonom). Zdecydowaną przewagę we władzach mieli Żydzi, których łącznie było ośmiu. Polaków było dwoje, a Rosjanka jedna. Pod względem zawodowym osoby tworzące Zarząd dzieliły się według zawodu i wykształcenia na: czterech lekarzy i dentyków (Natanson, Ostromecki, Dawidowski i Szapiro), jednego przedsiębiorcę (Tyktin), jednego inżyniera (Kalecki), jednego matematyka-bankiera (Krewer) oraz jednego farmaceutę (Kuricki). W przypadku trzech pozostałych osób nie mamy pewności, czym zajmowały się na co dzień (Ilna, Żółtowska i Lewin).

W zasadzie wszyscy wywodzili się z bogatych warstw inteligentkich i fabrykanckich, od wielu lat uczestnicząc w życiu kulturalnym, oświatowym czy filantropijnym Białegostoku. Byli to ludzie wykształceni na uniwersytetach i instytutach technicznych, rozumiejący znaczenie czytelnictwa i pozytywistycznej „pracy u podstaw”. Należy przy tym podkreślić, że szczytna idea otwarcia i prowadzenia biblioteki publicznej, dającej możliwość nieograniczonego dostępu do wiedzy, połączyła Żydów, Polaków i Rosjan, bez względu na przekonania polityczne czy religijne. Stan ten odzwierciedla także stosunki społeczne, panujące w „tyglu kultur, wyznań i języków”, jakim był bez wątpienia ówczesny Białystok.

Tym niemniej, niepokoje polityczno-społeczne początków XX w. spowodowały zainteresowanie gubernatora osobami wchodzącymi w skład Towarzystwa. W lutym 1913 r. w tajnym piśmie do naczelnika gubernialnego urzędu żandarmskiego stwierdzano, że obecny skład Towarzystwa, silnie le-

⁷¹ *Справочный календарь 1913...*, s. 158, 178, 180, 195.

wicujący, socjaldemokratyczny, a nawet anarchistyczny, budzi jego obawy. Padła przy tym sugestia, że Towarzystwo Otwierania i Utrzymywania Bibliotek Publicznych w Białymstoku to w rzeczywistości przykrywką dla tajnej organizacji politycznej. Gubernator stwierdzał, że członkowie zarządu to dawni i aktualni członkowie lewicowych partii, głównie socjaldemokratycznego i antysyjonistycznego Bundu, Partii Konstytucyjno-Demokratycznej, utworzonej w 1905 r. w czasie rewolucji oraz Koła Polskiego reprezentującego interesy Polaków w Dumie państwowej. Wszystkie one miały charakter antyrządowy, liberalny i demokratyczny. Gubernator wymieniał: dr Jakub Natanson – dawniej socjaldemokrata, obecnie członek kadencji, B. Ostromecki reprezentował Polskie Koło, aptekarz Kurycki konstytucyjny demokrata, S. Kalecki socjaldemokrata, B. Lewin – Bund, W. Ilina, skłaniająca się ku socjal-rewolucjonistom (eserowcy) a obecnie ku kadetom, kandydaci na członków: Mojsiej Frankfurt był robotnikiem należącym do miejscowej organizacji anarchistycznej, zaś Byszko Gdański, socjalistą popierającym ruch syjonistyczny, wreszcie D. Druskin należał do Bundu. 3 września 1913 r. po przeprowadzeniu odpowiedniego śledztwa naczelnik żandarmerii donosił, że Natanson, Kalecki i Lewin rzeczywiście działali w Bundzie, natomiast pozostali nie wykazywali żadnej aktywnej działalności politycznej. Co ciekawe, przy tej okazji wymieniał innych, wcześniej nieznanymi członków Towarzystwa. Byli nimi: przysiężny pełnomocnik (adwokat) Lew Gdański, tkacz Majrem Frankfurt, dr M. Dawidowski, Luba Kanel, córka handlarza sukniem Arona Kanela, należąca do socjal-rewolucjonistów, oraz Benjamin Majzel członek miejscowej organizacji Poalej-Syjon. Naczelnik żandarmerii podsumowywał, że mimo wcześniejszej działalności tych osób, współtworzone przez nie Towarzystwo w latach 1908–1913 nie wykazywało żadnej działalności polityczno-partyjnej i pod jego szyldem nie odbywały się spotkania o charakterze politycznym. Dodawał, że Towarzystwo utrzymuje ze swoich środków bibliotekę, która nie posiada żadnych rewolucyjnych i zakazanych publikacji, zaś głównym czytelnikiem jest młodzież szkolna, a nie robotnicy.

Najwięcej szczegółów dotyczących działalności Towarzystwa i podległej mu biblioteki zawarto we wspomnianym już wydawnictwie *Справочный календарь* z 1913 r. Precyzyjny opis sporządzono prawdopodobnie na podstawie sprawozdania Towarzystwa za lata 1911–1912 r.⁷²

⁷² *Справочный календарь 1913...*, s. 61–62.

Według danych zawartych w dokumentacji aktowej Towarzystwa, w 1913 r. składało się ono ze 144 członków, w tej liczbie było 20 członków założycieli⁷³. Natomiast *Sprawocznij kalendar* z tego samego roku podawał, że w Towarzystwie było 167 członków rzeczywistych i 25 członków założycieli. Roczny budżet biblioteki zamykał się wówczas w sumie 4000 rubli. Do 1912 r. do ksiąg inwentarzowych wpisano łącznie 4459 tomów dzieł wydanych w pięciu różnych językach: rosyjskim, polskim, jidysz, hebrajskim, i niemieckim. Wśród nich najwięcej było beletrystyki – 65% i literatury naukowej – 12,9%, resztę księgozbioru stanowiła publicystyka, książki podróżnicze, opisy krajów, wspomnienia itd. Czasopisma i periodyki stanowiły 11% zbiorów biblioteki. Wśród czasopism wymieniono takie czasopisma rosyjskojęzyczne jak: „Речь”, „Россия”, „Русское слово”, „Северо-Западный голос”, „Жизнь для всех”, „Новый Восход”, „Запросы жизни”. Polskojęzyczne tytuły gazet to z kolei: „Kurier Litewski”, „Nowa Gazeta Prawda”, „Przegląd” i „Świt”. W języku jidysz posiadano takie tytuły jak: „Fraind” i „Haint”⁷⁴.

W pierwszym półroczu 1912 r. liczba abonentów korzystających z usług placówki wynosiła 557, a z zasobu skorzystano: 11 366 razy w czytelni i 12 256 razy z wypożyczalni. W 1913 r. bibliotekę obsługiwały dwie bibliotekarki: Maria Wajsenberg i Helena Rząśnicka. Niewiele można powiedzieć na ich temat. Wydaje się, że nieprzypadkowo do pracy w czytelni i wypożyczalni wybrano osoby dwóch różnych wyznań, biorąc pod uwagę wielojęzyczność abonentów placówki i zgromadzony w niej zasób.

Na temat sposobów pozyskiwania środków finansowych (poza pobieranymi w bibliotece od użytkowników opłatami) nie posiadamy szczegółowych informacji źródłowych, poza dwiema wzmiankami odnotowanymi w „Gazecie Białostockiej”. Pierwsza z nich, ze stycznia 1913 r., informuje o fakcie przegłosowania na posiedzeniu Rady Miejskiej decyzji o udzieleniu „bibliotece społecznej” subsydium w wysokości 100 rubli⁷⁵. Z drukowanego budżetu miasta na 1914 r. dowiadujemy się zaś, że pomoc finansowa została utrzymana także w kolejnym roku na podstawie decyzji Rady Miasta z 29 stycznia 1914 r.⁷⁶ Druga, z maja tego roku, dotyczy zorganizowanej przez Towarzystwo zabawy ogrodowej:

⁷³ NAHB, f. 103, op. 1, d. 106, k. 56.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Subsydia*, „Gazeta Białostocka” 20 I/2 II 1913, nr 3, s. 44.

⁷⁶ APB, Akta miasta Białegostoku, sygn. 150, s. 96.

W nadchodzącą środę – pisano w Kronice Miejskowej – dnia 29 maja [1913 r.], Biblioteka Publiczna urządza na swą korzyść zabawę w ogrodzie miejskim. Dochód z zabawy przeznaczony jest na kupno nowych książek w tej liczbie i polskich. W dziale polskim biblioteki publicznej daje się uczuwać brak najnowszej beletrystyki, gdyż nabyte dotąd książki tej treści w ilości 478 tomów (na ogólną liczbę 648 tomów książek polskich), przeważnie zostały już przeczytane przez znaczną ilość korzystających z działu polskiego Biblioteki i czytelnii (161 osób w przeciągu roku)⁷⁷.

Wydarzenie to potwierdza, że zapisy statutu określające zakres metod zbierania pieniędzy były realizowane przez ówczesny zarząd Towarzystwa.

Towarzystwo Otwierania i Utrzymywania Bibliotek zaprzestało działalności w czasie okupacji niemieckiej w latach 1915–1919, poprzedzonej wielką ewakuacją miasta przez władze rosyjskie w lipcu i sierpniu 1915 r. W tym czasie Białystok opuścili tysiące mieszkańców, a wraz z nimi spora część lokalnej inteligencji, również tej należącej do Towarzystwa, m.in. Szapiro, Krewer, Kuricki i Natanson. Okazuje się jednak, że biblioteka, mieszcząca się w domu przy ul. Kilińskiego 16 nie przestała funkcjonować w okresie wojny i pracowała nadal po przyłączeniu Białegostoku do odrodzonej Rzeczypospolitej w lutym 1919 r. Wydaje się jednak, że działała przez krótki czas. W lutym 1920 r. „Dziennik Białostocki” wspominał – dość nieprzychylnie – o istnieniu i działalności placówki, zaznaczając jednocześnie jej nieokreślony status prawny.

Tzw. biblioteka publiczna – pisano w gazecie – mieszcząca się przy ul. Kilińskiego 3⁷⁸, posiada parę tysięcy tomów książek żydowskich – żargonowych⁷⁹ i hebrajskich – oraz rosyjskich, ma także skromny bardzo dział książek polskich (blisko 600 tomów). Otóż biblioteka ta przed dwoma miesiącami pobierała za abonament książek opłatę w wysokości 1 m 80 f miesięcznie; przed miesiącem opłata wynosiła już 2 marki miesięcznie, a obecnie już 3 marki miesięcznie. Ciekawi jesteśmy, kto ustanawia wysokość opłaty za czytanie książek w bibliotece, która jak nam wiadomo, przed wojną utrzymywana była przez Towarzystwo Biblioteczne. Czy Towarzystwo to istnieje dotychczas?⁸⁰

⁷⁷ Zabawa, „Gazeta Białostocka” 26 V / 8 VI 1913, nr 21, s. 330.

⁷⁸ Jest to błędny adres. Adres ul. Kilińskiego 3 według oficjalnej numeracji domów znajdował się na przeciwnym końcu ulicy – był to pierwszy dom ulokowany przy dziedzińcu pałacu Branickich, należący do Izraela Gotliba, a następnie do rodziny Gurwiczów. Pomyłka wynikała z faktu, że numeracja policyjna domów w Białymstoku była w 1920 r. nadal czymś nowym, zaś autor uznał najpewniej kościół farny za nieruchomość pod adresem Kilińskiego 1. W rzeczywistości dawny dom Falka Kempnera miał adres ul. Kilińskiego 16.

⁷⁹ Tzn. w języku jidysz.

⁸⁰ *Pasek biblioteczny*, „Dziennik Białostocki” 6 II 1920, nr 30, s. 3.

Na pytanie zadane przez autora notatki trudno jest odpowiedzieć jednoznacznie, gdyż znany materiał źródłowy nie wspomina o istnieniu i dalszych losach tej biblioteki. Wydaje się, że pierwsza w Białymstoku biblioteka publiczna zaprzestała działalności w 1920 r., być może w związku z wydarzeniami wojny polsko-bolszewickiej z lipca i sierpnia tego roku. Bardzo prawdopodobna jest również możliwość likwidacji placówki w obliczu organizacji Miejskiej Biblioteki Publicznej. Niewielki księgozbiór, liczący kilka tysięcy woluminów, włączono zapewne do uruchomionej jeszcze w czasie okupacji niemieckiej biblioteki im. Szołema Alejhema, która funkcjonowała przez cały okres międzywojenny.

ANEKS

Statut Towarzystwa Otwierania i Utrzymywania Bibliotek Publicznych w Białymstoku

Białystok
drukarnia R. Ju. Lewin
Rok 1907

Rozporządzeniem Wydziału ds. Towarzystw Urzędu Gubernialnego Grodzieńskiego z dn. 8 grudnia 1907 r. numer 64, wpisano do rejestru towarzystw Guberni Grodzieńskiej pod numerem 24. Grodno, dn. 14 grudnia 1907 r. Pełniący obowiązki grodzieńskiego gubernatora, wicegubernator Stolarow.

Kierownik kancelarii Wydziału,
starszy urzędnik do zadań specjalnych gubernatora
K. Boksza

I. Cele i zadania Towarzystwa

1.

Towarzystwo Otwierania i Utrzymywania Bibliotek Publicznych w Białymstoku ma na celu: a) otwieranie i utrzymywanie w mieście Białymstoku oraz w jego powiecie publicznych bibliotek, a także udostępnianie mieszkańcom okręgu, objętego zasięgiem działania Towarzystwa, dawanie możliwości czytania książek, czasopism, gazet, a także wszelkich drukowanych publikacji z różnych dziedzin, z zachowaniem obowiązujących w tym celu postano-

wień prawnych; b) gromadzenie i kolekcjonowanie w bibliotekach publikacji naukowych, rękopisów oraz literatury specjalistycznej służącej pomocą badaczom, zajmującym się oddzielnymi dziedzinami naukowymi, oraz stwarzanie możliwości korzystania z niezbędnych podręczników oraz innych pomocy naukowych; c) tworzenie kolekcji wszelkich możliwych drukowanych utworów oraz materiałów o znaczeniu historyczno-etnograficznym, takich jak np. materiały służące do poznawania kraju.

2.

Do osiągnięcia swoich celów Towarzystwo prenumeruje oraz nabywa gazety, czasopisma i inne periodyki, różnego rodzaju książki, rękopisy, dokumenty geograficzne i atlasy, różne przedmioty historyczno-etnograficzne, a także inne pomoce naukowe. Wszystkie wyżej wymienione pozycje biblioteka oddaje do dyspozycji czytelników w celu korzystania z nich na miejscu, jak również z możliwością wypożyczenia do domu.

3.

Towarzystwo ma prawo otwierać przy swoich bibliotekach specjalne gabinety naukowe, zaopatrzone we wszelkiego rodzaju pomoce, służące do przeprowadzania i prezentacji badań naukowych.

4.

Jeśli zajdzie taka potrzeba, Towarzystwo ma prawo, w miejscowościach znajdujących się na terenie powiatu, otwierać oddziały (filie).

5.

W celu zwiększenia swoich środków, Towarzystwo ma prawo organizować publiczne spektakle, koncerty, wykłady, wieczorki oraz inne uroczystości.

6.

Towarzystwo ma prawo udostępniać książki oraz inne publikacje znajdujące się w bibliotece zarówno na miejscu, jak też z możliwością wypożyczenia do domu osobom postronnym za odpowiednią opłatą i na warunkach określonych przez zgromadzenie Zarządu.

7.

Towarzystwo, bezwarunkowo i pod każdym względem, podporządkowuje się obowiązującym i mogącym ukazać się w przyszłości rozporządze-

niom i regulacjom prawnym przeznaczonym dla takowych towarzystw oraz bibliotek.

8.

Niniejszy statut obowiązuje na terenie miasta Białystok oraz na obszarze powiatu białostockiego.

9.

Towarzystwo posiada pieczęć, na której widnieje jego nazwa.

II. Skład osobowy Towarzystwa

10.

Członkami Towarzystwa mogą być osoby obu płci, bez względu na status społeczny, narodowość i wiarę, w nieograniczonej liczbie.

11.

Skład osobowy Towarzystwa dzieli się na członków honorowych, realnych oraz założycieli. Członkowie honorowi wybierani są przez Walne Zgromadzenie spośród osób zajmujących wybitne miejsce na niwie nauki i sztuki, albo zasłużonych dla Towarzystwa w sposób szczególny; realnymi członkami są pełnoletni abonenci, korzystający z biblioteki Towarzystwa nie krócej niż rok oraz osoby aktywnie uczestniczące w pracach Towarzystwa; za członków założycieli uznaje się osoby sympatyzujące z Towarzystwem i popierające jego zadania. Realni członkowie opłacają składki członkowskie w wymiarze 2 rubli rocznie, członkowie-założyciele płacą co roku (z góry) 5 rubli. Członkowie Towarzystwa na własne życzenie, mogą wносить składki w systemie ratalnym: realni opłacają raty w odstępach miesięcznych, założyciele – w odstępach kwartalnych. Członkowie honorowi są zwolnieni z opłat członkowskich.

12.

Osoba wyrażająca chęć zostania członkiem Towarzystwa, przedkłada Zarządowi pisemny wniosek.

Uwaga: W ciągu dwóch tygodni od dnia wpłynięcia wspomnianego w tym paragrafie wniosku, Zarząd orzeka o przyjęciu chętnego bądź o odrzuceniu jego wniosku, z ewentualnym wyjaśnieniem przyczyn decyzji.

13.

Towarzystwo wydala ze swojego grona członków: a) realnych, w konsekwencji niepłacenia abonamentu przez trzy miesiące, założycieli w konsekwencji niepłacenia składek członkowskich przez rok, jednak po wcześniejszym dwukrotnym pisemnym upomnieniu; b) w odniesieniu do których stwierdzono okoliczności, uniemożliwiające im, na mocy obowiązujących praw, pozostawanie w składzie Towarzystwa, oraz c) przez naruszenie niniejszego statutu bądź ogólnie przyjętych zasad i dobrego imienia. W pierwszych dwóch przypadkach wydalania dokonuje Zarząd, a w ostatnim przypadku Zarząd zwołuje zebranie, które rozpatruje sprawę o wydalenie, w składzie nie mniejszym niż 2/3 liczby członków Towarzystwa.

Uwaga: Członek wydalony za nie uiszczenie składek członkowskich może być przyjęty ponownie, według procedury opisanej w 11. i 12. punkcie statutu.

III. Środki Towarzystwa

14.

Środki Towarzystwa składają się z: a) składek członkowskich, b) opłat nałożonych przez Towarzystwo za organizowane spektakle, koncerty, odczyty, zabawy oraz wieczorki taneczne, c) opłat za czytanie książek, gazet, czasopism oraz innych publikacji oraz za korzystanie z pomocy naukowych będących w posiadaniu Towarzystwa, d) utargu pochodzącego ze sprzedaży starych książek, gazet, katalogów bibliotecznych oraz statutów Towarzystwa, e) dobrowolnej darowizny książek, czasopism oraz darowizn pieniężnych, a także pozostawionych w testamencie oraz f) wpływów przypadkowych.

IV. Administracja Towarzystwa

15.

Administrowaniem Towarzystwa zajmuje się Zarząd, Komisja Rewizyjna i Walne Zgromadzenie.

A) Zarząd

16.

Zarząd składa się z 9 członków stałych, skarbnika oraz ekonoma, a także 5 kandydatów, zastępujących członków głównych w razie ich nieobecności, śmierci bądź choroby, wybieranych na Walnym Zgromadzeniu na okres

trzech lat. W przypadku uzyskania materialnej pomocy od miasta, innych organów miejscowego samorządu, bądź innej instytucji publicznej w wysokości nie mniejszej niż 500 rubli rocznie, w skład Zarządu wchodzi po jednym przedstawicielu z każdej z owych instytucji.

17.

Ze składu Zarządu corocznie występuje, kolejno, 1/3 jego członków; z czego pierwszych dwóch występuje na drodze losowania, a kolejni – według stażu (liczonego od momentu wstąpienia), a na miejsce występujących członków wybierani są nowi członkowie Zarządu.

Uwaga 1: Członkowie, którzy wystąpili z Zarządu mogą być wybrani ponownie.

Uwaga 2: Członkowie Zarządu, sformowanego tuż po utworzeniu Towarzystwa, pozostają w nim bez zmian przez trzy lata.

Uwaga 3: Zarząd ma prawo zapraszać na swoje zebrania innych członków Towarzystwa, nie należących do Zarządu.

18.

Zarząd wybiera na okres jednego roku ze swojego grona przewodniczącego Zarządu, jednego bądź dwóch zastępców oraz sekretarza.

19.

Posiedzenia Zarządu wyznaczane są przez przewodniczącego w miarę potrzeb, ale nie rzadziej niż raz w miesiącu.

20.

Członka Zarządu nieobecnego na trzech kolejnych posiedzeniach, bez przedstawienia ważnego powodu nieobecności, uważa się za wykluczonego ze składu Zarządu. Zostaje on zastąpiony pierwszym z kolei kandydatem.

Uwaga: Usunięci członkowie Zarządu mogą być wybrani ponownie.

21.

Posiedzenia Zarządu uważa się za ważne tylko wtedy, gdy obecni byli na nim przewodniczący lub jego zastępca oraz nie mniej niż 4 członków Zarządu. Sprawy rozstrzygane są za pomocą bezwzględnej większości głosów, a przy równym rozłożeniu głosów przesądzający jest głos przewodniczącego.

22.

Członkowie Zarządu rozdzielają zadania, po wzajemnym uzgodnieniu między sobą, kierując się instrukcją, zatwierdzoną na ogólnym zebraniu.

23.

Zarząd prowadzi księgę, w której protokołowane są wszystkie jego postanowienia, podpisywane przez wszystkich obecnych członków.

Uwaga: Uchwały Zarządu obwieszczane są ustnie wszystkim członkom Towarzystwa, zgodnie z ich wolą.

24.

Wszystkie dokumenty wychodzące są podpisywane przez przewodniczącego Zarządu i zatwierdzane przez sekretarza oraz opatrywane pieczęcią Towarzystwa, z wyjątkiem dokumentów, które pociągają Towarzystwo na koszt wyższe niż 100 rubli, które powinny być podpisane przez przewodniczącego oraz jednego z członków Zarządu, także z odpowiednim poświadczeniem sekretarza.

25.

Do obowiązków Zarządu należą: a) przyjmowanie nowych członków Towarzystwa; b) rozdzielanie obowiązków i prac między jego członków oraz różne jego komisje; c) nadzorowanie i kontrola nad wszelkimi sprawami Towarzystwa oraz przygotowywanie instrukcji do wewnętrznych regulacji, podlegających zatwierdzeniu przez całe zgromadzenie; d) wyznaczanie sekretarza, bibliotekarza oraz innych osób współpracujących z Zarządem, jak również wyznaczanie różnych komisji i sekcji niezbędnych do wykonania prac Towarzystwa; e) przyjmowanie i odwoływanie pracowników Towarzystwa, wyznaczanie im wynagrodzeń oraz nadzorowanie ich pracy; f) monitorowanie przychodów Towarzystwa, integralności majątku, prawidłowego jego wykorzystania dla potrzeb Towarzystwa, a także prawidłowego prowadzenia księgowości; g) dbanie o ładny wystrój biblioteki i jej gabinetów, a także pozyskiwanie niezbędnych środków potrzebnych do rozwoju Towarzystwa; h) przyjmowanie wpływających do Towarzystwa różnych aktywów i majątków; i) dbanie o odpowiednie przestrzeganie niniejszego statutu a także postanowień Walnego Zgromadzenia; j) organizowanie przedstawień, koncertów, wieczorków czytelniczych i tanecznych; k) opracowanie raportu z działalności Towarzystwa za poprzedni rok oraz preliminarza wydatków na rok nadchodzący, które są przedstawione do rozpatrzenia i zatwierdzenia przez Walne Zgromadzenie; l) korespondencja i współpraca z instytucjami rządowymi i prywatnymi, jak również osobami prywatnymi oraz ł) inicjowanie różnych działań i zarządzanie sprawami Towarzystwa we wszystkich sądach oraz innych instytucjach rządowych.

26.

Siedziba Zarządu znajduje się w mieście Białymstoku.

B) Komisja Rewizyjna

27.

W celu sprawdzenia ilości środków pieniężnych, kapitału, mienia i działalności Zarządu, co roku wybierana jest przez Walne Zgromadzenie Komisja Rewizyjna, składająca się z nie mniej niż 3 osób Towarzystwa i tyluż kandydatów-zastępców, w przypadku ich nieobecności, choroby bądź usunięcia członków Komisji.

28.

Komisja Rewizyjna przeprowadza rewizję i kontrolę mienia biblioteki oraz działalności Zarządu w dowolnym czasie, o ile zajdzie taka potrzeba, ale nie rzadziej niż raz w roku i nie później niż na miesiąc przed corocznym Walnym Zgromadzeniem, z rezultatów rewizji i kontroli Komisja sporządza protokół i nanosi adnotacje w odpowiednich księgach Towarzystwa oraz przedstawia wyniki w sprawozdaniu, które Zarząd przedkłada Walnemu Zgromadzeniu, zgodnie z punktem 26. statutu.

C) Walne Zgromadzenie

29.

Walne Zgromadzenie zwoływane jest przez przewodniczącego, jeśli zajdzie taka potrzeba, lub według woli Zarządu, bądź na wniosek nie mniej niż 30-stu członków Towarzystwa, a także Komisji Rewizyjnej, ale nie rzadziej niż raz w roku i nie później niż do pierwszego marca roku następnego, następującego po każdym roku sprawozdawczym.

30.

O dniu Walnego Zgromadzenia członkowie Towarzystwa informowani są co najmniej na dwa tygodnie przed zgromadzeniem pisemnym zawiadomieniem, na którym znajduje się informacja o czasie i miejscu zebrania oraz sprawach na nim poruszanych.

Uwaga 1: Różne propozycje i projekty, podlegające rozpatrzeniu przez Walne Zgromadzenie powinny być przedstawione Zarządowi, co najmniej na tydzień przed Walnym Zgromadzeniem, na którym mają być rozpatrywane.

Uwaga 2: O miejscu i czasie wskazanych w tym paragrafie zebrań Zarząd informuje miejscową policję.

31.

Walne Zgromadzenie otwiera Przewodniczący Zarządu, a prowadzi je przewodniczący, wybierany każdorazowo przez zebranych spośród członków Towarzystwa, nienależący do Zarządu, jego sekcji, komisji lub Komisji Rewizyjnej.

32.

Sprawy rozpatrywane na Walnych Zgromadzeniach rozstrzygane są wyłącznie w obecności minimum $\frac{3}{5}$ liczby członków Towarzystwa, z wyjątkiem spraw dotyczących zamknięcia Towarzystwa, uzupełnienia, zmiany i odwołania przepisów niniejszego statutu, które rozstrzygane są w obecności minimum $\frac{2}{3}$ liczby wszystkich członków Towarzystwa.

33.

Sprawy rozpatrywane na Walnych Zgromadzeniach rozstrzygane są bezwzględną większością głosów, przy równej liczbie głosów przewagę daje głos prowadzącego, w sprawie zamknięcia Towarzystwa, uzupełnienia, zmian i odwołania przepisów niniejszego statutu – większością głosów $\frac{3}{4}$ wszystkich zebranych członków.

34.

Jeżeli Walne Zgromadzenie nie odbyło się z powodu nieobecności odpowiedniej liczby członków, zwoływane jest powtórnie w celu rozpatrzenia tych samych zagadnień, jednak nie później niż dwa tygodnie od pierwszego terminu, i to zebranie uważa się za ważne bez względu na liczbę osób obecnych, o czym zaproszeni członkowie informowani są w wezwaniach.

35.

Do spraw, rozpatrywanych przez Walne Zgromadzenie należą: a) wybór członków Zarządu i ich kandydatów-zastępców, skarbnika, ekonoma, członków honorowych oraz członków Komisji Rewizyjnej; b) zatwierdzenie instrukcji procedur wewnętrznych dla Zarządu, Komisji Rewizyjnej i oddzielnych sekcji oraz komisji Zarządu; c) kontrola działań Zarządu, omówienie i zatwierdzenie rocznych raportów i budżetów zestawianych przez Zarząd; d) uchwalanie decyzji dotyczących zmian, uzupełnień oraz anulowania postanowień niniejszego statutu, o nabywaniu i sprzedaży nieruchomości i o zamknięciu Towarzystwa; e) uchwalanie decyzji o wykluczeniu poszczególnych członków ze składu Towarzystwa; f) uchwalanie oświadczeń Zarządu, Komisji Rewizyjnej oraz członków Towarzystwa, jak również skła-

danych skarg dotyczących decyzji i działań Zarządu i Komisji Rewizyjnej i g) omówienie wszystkich kwestii odnoszących się do kompetencji Zarządu w swoim raporcie.

V. Sprawozdawczość

36.

Towarzystwo prowadzi księgi, w których zapisywane są, w oddzielnych miejscach, listy członków, przychody i wydatki oraz obroty Towarzystwa, a także wszelkie niezbędne do prawidłowego raportowania księgi rachunków pomocniczych.

37.

Roczne sprawozdanie powinno zawierać w sobie ruch kadrowy członków, przychody i wydatki, określenie zysków i strat.

38.

Za rok rozliczeniowy Towarzystwa uważany jest okres od 1 stycznia do 31 grudnia.

39.

Sprawozdanie za poprzedni rok powinno być sporządzone i podpisane przez członków Zarządu oraz sprawdzone i podpisane przez członków Komisji Rewizyjnej, co najmniej na dwa tygodnie przed rocznym Walnym Zgromadzeniem.

VI. O zamknięciu Towarzystwa

40.

W przypadku zaprzestania działalności Towarzystwa wszelkie należące do niego kapitały i własności, które okażą się wolne po jego likwidacji, na Walnym Zgromadzeniu rozdzielone zostają między inne, działające w regionie Towarzystwa bądź instytucje edukacyjno-oświatowe.

Źródło tłumaczenia: *Уставъ общества по открытию и содержанию въ г. Белостоке общественныхъ библиотекъ*, Белостокъ: Типографія Р. Ю. Левинъ, 1907 г., Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie, sygn. 39802

Z języka rosyjskiego tłum. Urszula Danilczyk

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Białymstoku

Inspekcja Podatkowa Miasta Białegostoku i Powiatu, sygn. 11

Akta Stanu Cywilnego Okręgu Bożniczego w Białymstoku, sygn. 79, 150

Urząd powiatowy białostocki ds. wymiaru podatku przemysłowego, sygn. 3

Akta miasta Białegostoku, sygn. 150

Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 104, 105, 106, 111

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Grodnie

f. 103

Zakład Narodowy im. Ossolińskich

rps 1793

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie

f. 544

Biblioteka Narodowa Rosji w Petersburgu

sygn. 18.274.6.160; 20.76.5.19(1); 18.146.3.822

Źródła drukowane

Chłopicki E., *Notatki z różnoczasowych podróży po kraju*, Warszawa 1863.

„Dziennik Urzędowy Województwa Białostockiego” 1 IX 1921, nr 9.

Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa 1926/1927, Warszawa 1926.

Miłakowski M., *Очеркъ Белостока въ историческомъ, этнографическом и бытовомъ отношеніяхъ съ приложениями*, Kijów 1897.

Памятная книжка гродненской губернии на 1902 годъ, Grodno 1902.

Памятная книжка гродненской губернии на 1904 годъ, Grodno 1904.

Памятная книжка гродненской губернии на 1906 годъ, Grodno 1906.

Памятная книжка гродненской губернии на 1907 г., Grodno 1907.

Памятная книжка гродненской губернии на 1908 г., Grodno 1908.

Памятная книжка гродненской губернии на 1909 г., Grodno 1909.

Памятная книжка гродненской губернии на 1910 г., Grodno 1910.

Памятная книжка и адрес-календарь гродненской губернии на 1911 г., Grodno 1911.

Памятная книжка и адрес-календарь гродненской губернии на 1912 г., Grodno 1912.

Памятная книжка и адрес-календарь гродненской губернии на 1913 г., Grodno 1913.

Памятная книжка и адрес-календарь гродненской губернии на 1914 г., Grodno 1914.

Памятная книжка и адрес-календарь гродненской губернии на 1915 г., Grodno 1915.

Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1799–1853, oprac. W. Wróbel, W. Szwed, Białystok 2016.

Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 год, Białystok 1913.

Tyktin A. M., *Наше домостроительство*, [w:] *Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 год*, Białystok 1913.

Вся Россия 1900, t. 1, [Petersburg] 1900.

Закон 4-го марта 1906 года о союзах и обществах с последующими к нему разъяснениями Правительствующего Сената и Министерства Внутренних дел, Petersburg 1906.

Prasa

„Dziennik Białostocki” 1919–1922, 1926

„Gazeta Białostocka” 1913

„Głos Ziemi Białostockiej” 1931

„Kraj” 1896

„Kuryer Litewski” 1906

Opracowania

Biblioteka publiczna, [w:] *Podręczny słownik bibliotekarza*, oprac. G. Czapnik, Z. Gruszka, Warszawa 2011.

Dobroński A., *Szkolnictwo w Białymstoku do 1914 r.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985.

Goławski M., *Szkolnictwo Powszechne w Białymstoku*, Białystok 1934.

Jurkowska M., *Biblioteka Izabeli z Poniatowskich Branickiej (1772–1808) w Białymstoku*, „Bibliotekarz Podlaski”, 28, 2014.

Kraczkiewicz J., *Biblioteka publiczna w latach 1907–1914*, [w:] *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, red. S. Tazbir, Warszawa 1961.

Kraheil T., *Seminarium Duchowne w Białymstoku (1820–1843)*, w: *Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim*, red. W. Śleszyński, Białystok 2007.

Krajewska M., *Biblioteka Izabeli i Jana Klemensa Branickich w Białymstoku*, „Studia Teologiczne”, 7, 1989.

Kruszewska T., *Biblioteka Publiczna w Białymstoku przed odzyskaniem niepodległości w 1919 r.*, „Bibliotekarz Podlaski”, 6, 2003.

Lechowski A., *Białystok. Przewodnik historyczny*, Białystok 2009.

Małczyńska K., *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987.

Małek A., *Kamera Wojny i Domen Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich 1796–1807. Monografia zespołu archiwalnego*, Warszawa 2007.

Małek A., *Mieszkańcy Białegostoku pod zaborem pruskim*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, 10, 1996.

Matusiewicz A. et al., *Historia Suwałk do 1945 roku*, [w:] *Suwałki. Miasto nad Czarną Hańczę*, red. J. Kopciał, Suwałki 2005.

Mościcki H., *Białystok. Zarys historyczny z 22 ilustracjami*, Białystok 1933.

- Nadratowska K., *Dzieje książki i bibliotek w Łomży do 1939 r.*, „Ziemia Łomżyńska”, 4, 1990.
- Olszewski M., *Inwentarz biblioteki Księży Misjonarzy św. Wincentego a Paulo w Białymstoku z 1820 roku*, „Studia Teologiczne”, 7, 1989.
- Sokół Z., *Dzieje bibliotek w Białymstoku (od XVIII do 1939 r.)*, Białystok 1999.
- Sokół Z., *Miejska Biblioteka Publiczna w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka” 10 VII 1964, nr 163.
- Trynkowski J., *Gimnazjum. Z dziejów Gimnazjum Białostockiego (1777) 1802–1915*, Białystok 2002.
- Wiesiołowski P., *Zapiski Litwina, sługi i wychowańca Zygmunta Augusta*, „Biblioteka Ossolińskich”, Poczest nowy, 9, 1868.
- Wiśniewski T., *Bractwo Dobroczynne „Linus Hacedek” w Białymstoku w latach 1885–1939*, „Białostoczczyzna”, 1988, nr 4.
- Wróbel W., *Kilińskiego. Historia jednej ulicy*, Białystok 2016.
- Wróbel W., *Nie od razu pomnik zbudowano... W czterdziątą rocznicę odsłonięcia pomnika Ludwika Zamenhofs w Białymstoku*, Białystok 2013.

The Society for Opening and Maintaining Public Libraries in Białystok (1907–1915)

Summary

In December 1907 the Grodno Governor approved the statute of the Society for Opening and Maintaining Libraries in Białystok, the aim of which was to start a public library in the town. The initiative was part of a broader context of socio-constitutional transformations triggered by the Revolution of 1905. On June 10, 1910, the first public reading room opened, and four days later the head of the police closed on the grounds of the lack of the Governorate authorities' consent. The reopening of the reading room along with a library did not take place until July 5, 1911. The composition of the Society before 1915 reflected the multicultural character of the town's community. In 1913 the Society included 144 members; the yearly budget was 4,000 rubles, the collection contained 4,459 volumes of works in five languages, 557 registered readers used the reading room 11,366 times and the library 12,256 times. The collection of the Society still existed in 1920. Later on it was most probably included into the resources of the Sholem Aleiheim library.

Wiesław Wróbel – mgr, historyk, absolwent Uniwersytetu w Białymstoku, kierownik Pracowni Zbiorów Specjalnych i Digitalizacji Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku, którego zainteresowania badawcze dotyczą głównie Białegostoku i Białostoczczyzny.

e-mail: w.wrobel@uwb.edu.pl